

ΔΟΜΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΔΟΜΙΣΤΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΟΥΡΤΟΥΝΗΣ

Το κείμενο αυτό είχε υποβληθεί στα Αξιολογικά και είχε εγκριθεί προς δημοσίευση αρκετά χρόνια πριν. Η δημοσίευσή του ωστόσο καθυστέρησε για λόγους διαχείρισης της ύλης, ενώ ο θάνατος του Κοσμά Ψυχοπαίδη και οι επιπτώσεις του στην έκδοση του περιοδικού ήρθαν να παρατείνουν αυτή την αναβολή. Για τη σημερινή του δημοσίευση, κρίθηκε ότι πρέπει να παραμείνει επί της ουσίας αυτούσιο: Όσον αφορά τη δομή και την επιχειρηματολογία του, το κείμενο δεν έχει τροποποιηθεί· οι αλλαγές στην αρχική του εκδοχή ήταν απόρροια της αναγκαίας συντόμευσής του. Ως εκ τούτου, ακόμα και στην τωρινή μορφή του, το κείμενο εξακολουθεί να αποτυπώνει, πέραν της υποκειμενικής εξέλιξης του συγγραφέα του εκείνη τη χρονική στιγμή, λίγο μετά την εκπόνηση της διδακτορικής του διατριβής, και τα μέχρι τότε διαθέσιμα δεδομένα, πρωτογενή και δευτερογενή, για το έργο του Άλτουσσέρ (Louis Althusser): Ο προσεκτικός και ενημερωμένος αναγνώστης θα επισημάνει, επισκοπώντας τη βιβλιογραφία του κειμένου, ότι αυτό δεν λαμβάνει υπ' όψιν τη διεθνή ανανέωση του ενδιαφέροντος για την αλτουσσεριανή σκέψη, που παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια, κυρίως ως απόκριση στη δημοσίευση των καταλοίπων του. Η κατάθεσή του σε δημόσια δοκιμασία ενέχει την εκτίμηση ότι η τρέχουσα συζήτηση, ανανεωμένη από το πλούσιο υλικό των μεταθανάτιων δημοσιεύσεων, έχει να κερδίσει από την ανασυγκρότηση μιας κρίσιμης επιμέρους προβληματικής του Άλτουσσέρ, επικεντρωμένη μόνο στα γραπτά των οποίων την ευθύνη είχε αναλάβει ο ίδιος και στις διαμάχες που αυτά ανακίνησαν.

Για μια συνεισφορά σε αυτή τη συζήτηση, και τις νεότερες βιβλιογραφικές αναφορές της, ας μου επιτραπεί η πρωθώστερη παραπομπή στα άρθρα μου: «Εμμένεια και δομή», στο Σπινόζα. Προς την ελευθερία. Δέκα σύγχρονες ελληνικές μελέτες, Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 2, Νοέμβριος 2002, σ. 191-227· «On Althusser's Immanent Structuralism. Reading Montag Reading Althusser Reading Spinoza», Rethinking Marxism 17/1, Ιανουάριος 2005, σ. 101-118· «Ο ύστερος υλισμός του Α. Άλτουσσέρ και η επιστημολογική τομή», Θέσεις 98, Ιανουάριος-Μάρτιος 2007, σ. 35-51· «Althusser's Late Materialism and the Epistemological Break», Historical Materialism (υπό δημ.).

Η δομιστική προσέγγιση του κοινωνικού έχει συχνά κατηγορηθεί ότι αδυνατεί να επιληφθεί της *ιστορικότητας* του αντικειμένου της. Υπό αυτό το πρίσμα, ο δομιστικός μαρξισμός – εξ ορισμού μία δομιστική θεωρία της ιστορίας – θα συνιστούσε παράδοξο. Μία δομιστική ανασυγκρότηση της κομβικής μαρξιστικής έννοιας του τρόπου παραγωγής,¹ επί παραδείγματι, θα φαινόταν υποχρεωμένη να «κατανοήσει την κατηγορία της ιστορίας υπό τη μορφή ασυνεχών, αλλά πλήρως δομημένων, συστημάτων κανόνων, τα οποία απλώς διαδέχονται το ένα το άλλο».² Οι συνέπειες μοιάζουν μοιραίες για κάθε εκδοχή του μαρξισμού, στο μέτρο που αυτός καταστατικά επιδιώκει να εδράσει τη μετάβαση από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλο στις ιστορικές μετατοπίσεις ενός κοινωνικού σχηματισμού *ενώσω αυτός διέπεται από έναν (κυρίαρχο) τρόπο παραγωγής*. Το όλο πρόβλημα θα μπορούσε να διατυπωθεί συνοπτικά με το ερώτημα «πώς είναι δυνατός ο ιστορικός μετασχηματισμός των δομών»; Στο παρόν κείμενο θα επιχειρήσουμε να ψηλαφίσουμε τις προϋποθέσεις επίλυσης αυτού του προβλήματος, στο πλαίσιο του σημαντικότερου ίσως εγχειρήματος που θα μπορούσε να ονομασθεί δομιστικός μαρξισμός: της αλτουσεριανής ανάγνωσης της μαρξιστικής θεωρίας, σημαντική συνιστώσα της οποίας υπήρξε η εκ νέου επεξεργασία της μαρξικής θεωρίας της *ιδεολογίας*. Σε όσα ακολουθούν, θα προσπαθήσουμε, αφενός, να πραγματευθούμε την ειδική *δομική αιτιότητα* που ενέχεται στον δομικό καθορισμό της κοινωνικής πραγματικότητας και, αφετέρου, να αναδείξουμε την αναγκαιά εμπλοκή της ιδεολογίας στη δομική αιτιότητα. Ελπίζουμε ότι θα είμαστε σε θέση τότε να ισχυρισθούμε ότι αυτή η έννοια της ιδεολογικώς διαμεσολαβημένης δομικής αιτιότητας μπορεί να συλλάβει την *ιστορικότητα* του κοινωνικού.

1. ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Μπορούμε να πούμε, με τη μέγιστη δυνατή γενικότητα, ότι, σύμφωνα με την αλτουσεριανή σύλληψη, η ιδεολογία ανάγεται στη γενικότερη έννοια της κοινωνικής (συλλογικής και ατομικής) «υποκειμενικότητας», πάντοτε στενά συνυφασμένη με την εν γένει *κοινωνική πρακτική*, η οποία, με τη σειρά της, αντιπροσωπεύει τη γενικότερη έννοια της κοινωνικής (συλλογικής και ατομικής) «δραστηριότητας». Υπ' αυτούς τους όρους, η ιδεολογία συνιστά αναπόδραστη διάσταση της πρακτικής, ενώ η τελευταία εξαντλεί το κοινωνικό, που εμφανίζεται ως ένα διαρθρωμένο όλο κοινωνικών πρακτικών: «Διακηρύσσουμε θεωρητικά το *πρωτείο της πρακτικής* δια της κατάδειξης του γεγονότος ότι όλα τα επίπεδα κοινωνικής ύπαρξης συνιστούν τους τόπους διακριτών *πρακτικών*».³

Η κοινωνική πρακτική ορίζεται από τον Αλτουσέρ ως μία κοινωνική διαδικασία μετασχηματισμού, η διεκπεραίωση της οποίας ισοδυναμεί με ένα επίπεδο «διοποίη-

σης» του Πραγματικού:⁴ Κάθε κοινωνική πρακτική, ενώ μετασχηματίζει κατά τον τρόπο που της προσιδιάζει την ειδική «πρώτη ύλη» της στο ειδικό «προϊόν» της, ταυτοχρόνως ιδιοποιείται το Πραγματικό, σύμφωνα πάντα με τη δική της τροπικότητα. Πρόκειται για μια *δομημένη* κοινωνική διαδικασία, η οποία προδιαγράφει συγκεκριμένα κοινωνικά καθήκοντα κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις, καθήκοντα τα οποία αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν συγκεκριμένοι «φορείς» της πρακτικής. Το καθοριστικό στοιχείο της πρακτικής, υπό αυτή την έννοια, και ό,τι την διακρίνει από την αυθόρμητη αντίληψη περί ελεύθερων και αδιαμεσολάβητων «πράξεων»,⁵ είναι το στοιχείο της *δομής*,⁶ η οποία διέπει κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και διαμεσολαβεί κάθε ανθρώπινο σχετισμό με το Πραγματικό.

Ο κεντρικός ρόλος που αποδίδεται εδώ στην έννοια της δομής σηματοδοτεί, βεβαίως, την αναφορά της αλτουσεριανής προβληματικής στη γαλλική δομιστική παράδοση,⁷ κοιτίδα της οποίας υπήρξε η δομιστική γλωσσολογία του Σωσσύρ (Saussure).⁸ Εάν θα θέλαμε να συνοψίσουμε σε μία θεμελιώδη αρχή τη γενική δομιστική αντίληψη την οποία προσυπογράφει ο Αλτουσσέρ, θα λέγαμε ότι αυτή έγκειται στην προτεραιότητα των «διαφορών» έναντι των «ταυτοτήτων»⁹ ή, με άλλα λόγια, στην αρχή σύμφωνα με την οποία η ταυτότητα κάθε *στοιχείου* της δομής ανάγεται στη συστημική «αξία» του ή στη *θέση* του στα πλαίσια ενός συστήματος διαφορικών σχέσεων.¹⁰

Μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι αυτό που χαρακτηρίζει τη δομή είναι ο αμοιβαίος προσδιορισμός στους κόλπους της σχέσης. Τα στοιχεία της δομής προσδιορίζονται από το δομικό «νόημά» τους και, ως τέτοια, *δεν είναι πρότερα των σχέσεών τους* στο εσωτερικό της δομής. Ο Αλτουσσέρ περιγράφει τη δομή ως *συνδυασμό* των στοιχείων της, με μια έννοια που θα διευκρινίσουμε στη συνέχεια, ωστόσο αντιπαράβάλλει ευθέως την έννοια αυτή προς κάθε *συνδυαστική προϋπαρχόντων και ανεξάρτητων στοιχείων*: Στη δομή, τα στοιχεία *συγκροτούνται αμοιβαίως στο εσωτερικό των σχέσεών τους* και υπό την επίδρασή τους. Οι σχέσεις των στοιχείων έχουν την πρωτοκαθεδρία έναντι των ίδιων των στοιχείων: Αναμφίβολα, ένας ειδικός *ολισμός* ενέχεται εδώ, στον οποίο αναφέρεται ο Αλτουσσέρ κάνοντας λόγο για την αείποτε «αποτελεσματικότητα της δομής επί των στοιχείων της»,¹¹ ως ειδική εκδοχή της αποτελεσματικότητας του όλου επί των μερών του.

a. Η δομική αιτιότητα

Χρειάζεται ωστόσο να διευκρινιστεί το «οντολογικό» καθεστώς που προσιδιάζει στη δομή, μια δυσκολία που άπτεται ενός πολύ σημαντικού σημείου της εν γένει δομιστικής προβληματικής: της σχέσης της δομής με την πραγματικότητα (της οποίας συνιστά τη δομή) ή την *ενεργοποίηση* της δομής, τη διαδικασία (και τα αποτελέσματά της)

δια της οποίας η (υποτίθεται αφηρημένη, τυπική ή «εν δυνάμει») δομή καθίσταται συγκεκριμένη και «ενεργεία». Στη γενικότερη εκδοχή του, και για να χρησιμοποιήσουμε την αλτουσσεριανή ορολογία, θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτό το ζήτημα ως το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ της δομής και των αποτελεσμάτων της ή ως το πρόβλημα της δομικής αιτιότητας.

Σε ένα πολύ γνωστό απόσπασμα,¹² ο Αλτουσσέρ προσδιορίζει την έννοια της δομικής αιτιότητας (ή της αποτελεσματικότητας μίας δομής επί των στοιχείων της), αντιπαράβαλλοντάς την προς τα δύο (και μόνο) συστήματα που, κατά τη γνώμη του, «έχει στη διάθεσή της η κλασική φιλοσοφία για να σκεφθεί την αποτελεσματικότητα»: από τη μία μεριά την, «καρτεσιανής προέλευσης», μεταβατική ή αναλυτική αποτελεσματικότητα και, από την άλλη, την υπερβατική ή εκφραστική αποτελεσματικότητα, που συναντάμε στη σκέψη του Λάιμπνιτς (Leibniz) και του Χέγκελ (Hegel). Κάθε ένα από αυτά τα συστήματα αντιστοιχεί σε μία συγκεκριμένη αντίληψη περί ολότητας ή σε μία συγκεκριμένη αντίληψη σχέσης του όλου με τα μέρη του. Σύμφωνα με τον πρώτο τύπο αιτιότητας, τον καρτεσιανό, είναι τα στοιχεία αυτά που έχουν την πρωτοκαθεδρία επί των σχέσεων στις οποίες υπεισέρχονται. Είναι οι ιδιότητες των ανεξαρτήτως και εκ των προτέρων εξατομικευμένων οντοτήτων αυτές που καθορίζουν τις δυνατές σχέσεις που μπορούν να λάβουν χώρα μεταξύ τους. Οι οντότητες είναι πρότερες των σχέσεων. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου τύπου αιτιότητας είναι προφανές ότι το όλο ανάγεται στα στοιχεία του και καθορίζεται από τις ιδιότητές τους. Πρόκειται, προφανώς, για μια ατομιστική αντίληψη, η οποία δεν θα μπορούσε να επιληφθεί του ολισμού που ενέχεται στην αποτελεσματικότητα μιας δομής επί των στοιχείων της.

Ο άλλος κλασικός τύπος αιτιότητας και όλου παραπέμπει στην «πνευματοκρατική», λαϊβνίτεια και εγελιανή αντίληψη, «όπου κάθε στοιχείο εκφράζει ολόκληρη την ολότητα, ως “pars totalis”». Αλλά αυτή η αντίληψη «προϋποθέτει κατ’ αρχήν ότι το όλο είναι αναγώγιμο σε μία αποκλειστική αρχή εσωτερικότητας, δηλαδή σε μία εσωτερική ουσία, της οποίας τα στοιχεία του όλου δεν είναι παρά μορφές φαινομενικής έκφρασης».¹³ Έχουμε εδώ, πράγματι, μια ολιστική αντίληψη, που αντιπροσωπεύει όμως έναν ουσιοκρατικό ολισμό, όπου η ολιστική αιτιότητα ανάγεται στο γεγονός ότι τα μέρη συνιστούν εκφράσεις της ουσίας του όλου. Ως εκ τούτου, η αντίληψη αυτή είναι ασύμβατη με τη δομιστική προβληματική, όπου κυριαρχεί η αντίληψη των διαφορών: «Υπάρχει όντως στον Λάιμπνιτς και τον Χέγκελ μία κατηγορία αποτελεσματικότητας του όλου επί των μερών του, αλλά υπό την απόλυτη προϋπόθεση αυτό το όλο να μην είναι δομή».¹⁴

Ως διέξοδο από αυτό το δίλημμα των κλασικών φιλοσοφικών αντιλήψεων περί αιτιότητας και όλου, ο Αλτουσσέρ συσχετίζει τη δομική αιτιότητα με μία σπινοζική αντίληψη περί αιτιότητας. Η σχέση μεταξύ δομής και πραγματικού (του οποίου συνιστά

τη δομή) ή μεταξύ της δομής και των αποτελεσμάτων της παρουσιάζει ισχυρές αναλογίες με τον τύπο αιτιότητας και αποτελεσματικότητας που υφίσταται μεταξύ *Natura Naturans* και *Natura Naturata* στον Σπινόζα (Spinoza).¹⁵ Όπως είναι γνωστό, αυτή η τελευταία σχέση βρίσκεται στενά συνυφασμένη, στα πλαίσια του αυστηρά συνεκτικού σπινόζικου συστήματος, αφ' ενός με την οντολογική ταύτιση Θεού, Φύσης (*Deus sive natura*) και της (μίας και μοναδικής) Υπόστασης (*Substantia*) και, αφ' ετέρου, με τη σύλληψη του Θεού ως *εμμενούς αιτίας* (*causa immanens*), σύμφωνα με την οποία «ο Θεός είναι η εμμενής, και όχι η μεταβατική, αιτία όλων των πραγμάτων».¹⁶ Σε αντίθεση προς τους δύο προηγούμενους τύπους αιτιότητας, όπου η αιτία είναι διαχωρισμένη και αυθύπαρκτη ως προς τα αποτελέσματά της, η δομική αιτιότητα συνιστά *εμμενή αιτιότητα*: «Τα αποτελέσματα [της δομής] δεν είναι εξωτερικά ως προς τη δομή, δεν συνιστούν κάποιο προϋπάρχον αντικείμενο, στοιχείο ή χώρο επί των οποίων η δομή θα ερχόταν να αποτυπώσει τη σφραγίδα της: Εντελώς αντίθετα, η δομή είναι εμμενής στα αποτελέσματά της, συνιστά *αιτία εμμενή στα αποτελέσματά της*, με τη σπινόζικη έννοια του όρου, όπου όλη η ύπαρξη της δομής έγκειται στα αποτελέσματά της. Εν ολίγοις, η δομή, η οποία δεν είναι παρά ένας ειδικός συνδυασμός των ίδιων των αποτελεσμάτων της, δεν είναι τίποτα έξω από τα εν λόγω αποτελέσματα».¹⁷

Η εμμένεια της δομής στα αποτελέσματά της, δηλαδή στο πραγματικό το οποίο αυτή διέπει ως δομή, συνίσταται σε μία σχέση *αμοιβαίας εσωτερικότητας*, ριζικά διαφορετικής από την απλή ενύπαρξη της ουσίας στο ουσιοκρατικό όλο: Από τη μία πλευρά, η δομή *ενέχεται η ίδια στον συνδυασμό των πραγματικών αποτελεσμάτων της*, χωρίς ωστόσο να διαθέτει ένα αυθύπαρκτο οντολογικό καθεστώς ουσίας, ανεξάρτητο από αυτά: Η δομή «δεν είναι τίποτα έξω από τα αποτελέσματά της». Από την άλλη, δεν υπάρχει τίποτα στα πραγματικά αποτελέσματα της δομής που να είναι εξωτερικό ως προς τη δομή, *δεν υπάρχει πραγματικό που να μην συνιστά δομή* (όπως π.χ., σύμφωνα με το ουσιοκρατικό σχήμα, υπάρχει το *επουσιόδες* πραγματικό, βάσει του οποίου και μόνο μπορεί να νοηθεί η σχέση ουσίας και φαινομένου). Υπ' αυτή την έννοια, μόνο καταχρηστικώς μπορούμε να κάνουμε λόγο για οντότητες που «καταλαμβάνουν» τις δομικές θέσεις, δηλαδή για οντότητες εξωτερικές ως προς μια προϋπάρχουσα δομή. Απεναντίας, οι συγκεκριμένες οντότητες είναι εξαρχής αμοιβαίως συγκροτημένες και προσδιορισμένες στα πλαίσια της δομής. Η έννοια της εν γένει πρακτικής, ως δομικά διεπόμενης ανθρώπινης και κοινωνικής πραγματικότητας, συνεπάγεται ότι οι «εμπειρικές» οντότητες που υπεισέρχονται στην ανθρώπινη και κοινωνική δραστηριότητα είναι ριζικά εσωτερικές στην πρακτική και συγκροτημένες υπό την δράση της. Ας ονομάσουμε αυτήν τη θέση την *αρχή της ριζικής εσωτερικότητας* των στοιχείων της πρακτικής στην πρακτική.

β. Δομή και ιστορικότητα

Σύμφωνα με τη δομική (εμμενή) αιτιότητα, λοιπόν, όχι μόνον η δομή δεν έχει ύπαρξη πριν, πέραν ή επέκεινα των αποτελεσμάτων της, αλλά και το πεδίο των πραγματικών αποτελεσμάτων της δεν έχει ύπαρξη πρότερη ή υπερβαίνουσα εκείνη της δομής: Η δομή είναι, εξαντλητικά και χωρίς υπόλοιπο, εμμενής στα αποτελέσματά της – αλλά και τα τελευταία είναι επίσης εμμενή στη δομή, «παραμένουν» στη δομή, η οποία τα περιέχει εξ ολοκλήρου και περιέχει μόνον αυτά. Η δομή συγκροτείται από τα αποτελέσματά της, είναι το όλον των αποτελεσμάτων της και τίποτε πέραν αυτών. Τα αποτελέσματα της δομής είναι τα στοιχεία της, και είναι όλα τα στοιχεία της. Με άλλα λόγια, η δομή δεν έχει τα δικά της στοιχεία, διαφορετικά και διακριτά από τα στοιχεία του πραγματικού όλου το οποίο διέπει. Το σημείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό γιατί υποδεικνύει ότι, παρά τα φαινόμενα, αυτή η έννοια δομής που προτείνει ο Αλτουσσέρ, βασισμένη στην σπινοζική εμμενή αιτιότητα, έρχεται σε ρήξη με τον φορμαλισμό και την ουσιολογία αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ορθόδοξο δομισμό, σύμφωνα με τον οποίο η δομή είναι μια συνδυαστική αφηρημένων και αμετάβλητων στοιχείων, εν αντιθέσει προς τα συγκεκριμένα φαινόμενα, τις οντότητες, τις σχέσεις και τα συμβάντα, εν ολίγοις τα πραγματικά στοιχεία του δομημένου πεδίου, που θα συνιστούσαν τα αποτελέσματα της δομής.

Εν ολίγοις, δεν μπορούμε να σιεφτούμε τη δομή ως ένα αφηρημένο, τυπικό σύστημα σχέσεων και σχεσιακών θέσεων, *πλήρως καθορισμένο και παγιομένο πριν και ανεξάρτητα από τις ενεργοποιήσεις του*. Στην εμμενή αιτιότητα, σύμφωνα με τον Ντελέζ (Deleuze), «υφίσταται μια συστοιχία ή αμοιβαία προϋπόθεση ανάμεσα σε αιτία και αποτέλεσμα, ανάμεσα στην αφηρημένη μηχανή και στις συγκεκριμένες συναρθρώσεις».¹⁸ Η δομή δεν είναι αυθύπαρκτη, έτσι ώστε να υλοποιείται ή να πραγματώνεται δια της πλήρωσης των δομικών θέσεων της από συγκεκριμένες οντότητες που είναι σε θέση να υπεισέλθουν στις αντίστοιχες σχέσεις. Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι το δομημένο πραγματικό δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία προϋπάρχουσα περιοχή, επί της οποίας η δομή αποτυπώνει εκ των υστέρων τα αποτελέσματά της, σημαίνει ότι, αντιστρόφως, *ούτε η δομή μπορεί να θεωρηθεί ανεξαρτήτως του πραγματικού το οποίο δομεί*, δηλαδή ανεξαρτήτως των αποτελεσμάτων της: Η δομή δεν υπάρχει «άπου», ως μία εσαεί ταυτόσημη και αΐδια σταθερά, η οποία θα εμφανιόταν στις συγκεκριμένες ενεργοποιήσεις της. Ως εμμενής αιτία, η δομή υπάρχει μόνο στις ενεργοποιήσεις της και δια των ενεργοποιήσεών της.

Το γεγονός, τώρα, ότι η δομή δεν πραγματώνεται *ταυτόσημη*, ως μία αΐδια σταθερά, συνεπάγεται αντιστρόφως ότι η καθαρή δομή, αμόλυντη από τις ενεργοποιήσεις της, είναι ανέφικτη: Οι ενεργοποιήσεις της δομής συνιστούν πάντοτε *«τροποποιήσεις»* της. Η δομή δεν συνιστά την ντετερμινιστική αιτία των αποτελεσμάτων της, όπως συμ-

βαίνει τόσο με την αναλυτική-μεταβατική όσο και με την εκφραστική-υπερβατική αιτιότητα: Η σχέση αμοιβαίας εσωτερικότητας που χαρακτηρίζει τη δομική αιτιότητα συνεπάγεται την *αείποτε αναδραστική αποτελεσματικότητα των αποτελεσμάτων της δομής επί της ίδιας της δομής*.

Σύμφωνα με τον Αλτουσσέρ, η εν λόγω σχέση μπορεί να περιγραφεί με την έννοια του *επικαθορισμού*.¹⁹ Η σχέση μεταξύ της δομής και των αποτελεσμάτων της, όπως την προδιαγράφει η έννοια της δομικής αιτιότητας, εμπίπτει σε έναν τύπο σχέσης, η εννοιολογική επεξεργασία του οποίου αποτελεί, για τον Αλτουσσέρ, το αποφασιστικό φιλοσοφικό διακύβευμα για την κατανόηση του μαρξισμού: Η δομή, ως αιτία, καθορίζει σε *τελευταία ανάλυση* τα αποτελέσματά της, ενώ τα τελευταία χαρακτηρίζονται από τον δικό τους «δείκτη αποτελεσματικότητας» επί της δομής. Χρειάζεται να διευκρινισθεί, βέβαια, ότι η χρήση αυτού του μεθοδολογικού εργαλείου της «τελευταίας ανάλυσης» από τον Αλτουσσέρ²⁰ δεν αποσκοπεί στην παράκαμψη μίας συνθετότητας, που θα έθετε εντός παρενθέσεως ένα απροσδιόριστο πλήθος «κενδιάμεσων αναλύσεων», έτσι ώστε να επιτρέψει, έστω και κατ' αρχήν, την πρόσβαση σε μια αρχική και καθαρή αιτία, μεταβατική ή υπερβατική, και να υποδηλώνει έτσι την έξοδο από την εμμένεια που χαρακτηρίζει τη δομική αιτιότητα. Αντιθέτως, η κατηγορία της τελευταίας ανάλυσης συστοιχεί με την άλλη κεντρική μεθοδολογική κατηγορία του Αλτουσσέρ, την *ιδιάζουσα χρονικότητα του πάντοτε-ήδη* ή του *αείποτε* (toujours déjà), κατά τρόπο ώστε από κοινού να υποδηλώνεται *ένα άνισο σύστημα καθορισμών, ριζικά εσωτερικό στον εαυτό του*. Η δομική αιτιότητα και η συναφής σχέση επικαθορισμού σημαίνουν ότι τα αποτελέσματα της δομής είναι *αείποτε* αποτελεσματικά επί της ίδιας της αιτίας τους, συνιστούν (κατά τον δείκτη προσδιορισμού που τους προσιδιάζει) *προϋποθέσεις* της αιτίας τους. Ο καθορισμός σε τελευταία ανάλυση, στα πλαίσια της σχέσης επικαθορισμού, δηλώνει απλώς *την ανισότητα του καθορισμού* μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος και κατά κανέναν τρόπο τη δυνατότητα (έστω και κατ' αρχήν) ταυτοποίησης μιας απλής αιτίας, ανεξάρτητης, αυθύπαρκτης και αμόλυντης από τα αποτελέσματά της. Με δυο λόγια, αυτή η σχέση, όπου η αιτία και το αποτέλεσμα, η «αφηρημένη μηχανή» και οι «συγγειριμένες συναρθρώσεις», η δύναμη δομή και η ενεργεία κοινωνική πραγματικότητα *προϋποτίθενται αμοιβαίως* (κατά άνισο τρόπο) δεν έχει ούτε αρχή (ή προέλευση) ούτε τέλος: η δομή είναι καθοριστική σε τελευταία ανάλυση, αλλά «ούτε στην πρώτη ούτε στην τελευταία στιγμή, η μοναχική ώρα της τελευταίας ανάλυσης δεν φθάνει ποτέ», θα πει ο Αλτουσσέρ.²¹

Η δομή, λοιπόν, δεν διέπει το κοινωνικό πραγματικό ως αδιάφορος και αδιαφοροποίητος *νόμος*. Το σημείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, γιατί εδώ η δομική αιτιότητα επιτρέπει την εμφάνιση στο προσκήνιο της *ιστορίας* ή, πιο σωστά, της *εργενούς ιστορικότητας* τόσο της δομής όσο και του κοινωνικού πραγματικού. Η (εμμενής)

δομική αιτιότητα γενικά συστοιχεί με την *εγγενή ιστορικότητα της δομής και του κοινωνικού* που αυτή δομεί, καθώς οι κοινωνικές πραγματώσεις (τα αποτελέσματα της δομής) συνιστούν τροποποιήσεις της δομής που πραγματώνουν. Ο ίδιος ο Αλτουσσέρ θα κάνει λόγο για το (δομικώς διεπόμενο) «ιστορικό γεγονός» ως «αιτία μετασχηματισμών στις υπάρχουσες δομικές σχέσεις». ²² Είναι ακριβώς αυτή η σχέση που στερεί τη δομή από κάθε αυθυπαρξία: Δεν υπάρχει η δομή, ως πάντοτε ταυτή προς τον εαυτό της: *η δομή είναι πάντοτε το αποτέλεσμα της ιστορίας της*, δηλαδή το αποτέλεσμα της διαρκούς διαδικασίας ενεργοποίησης και τροποποίησής της. Αυτήν ακριβώς την εγγενή ιστορικότητα της δομής αδυνατούν να συλλάβουν οι δύο παραδοσιακοί τύποι αιτιότητας που αναφέρει ο Αλτουσσέρ. Είναι χαρακτηριστικό επ' αυτού ότι μία συνήθης μομφή που απευθύνεται στον Αλτουσσέρ από τους πλέον ετερόκλητους κριτικούς του, σύμφωνα με την οποία ο μετασχηματισμός των υπαρχουσών δομών είναι «θεωρητικά αδιανόητος», στο πλαίσιο του αλτουσσεριανού δομισμού, ²³ κατά κανόνα διαπλέκεται με την παραχνώριση του βασικού χαρακτηριστικού της δομικής αιτιότητας, και συγκεκριμένα του *ιδιάζοντος οντολογικού καθεστώτος της δομής ως εμμενούς αιτίας*, καθώς και της συναφούς σχέσης επικαθορισμού, δηλαδή καθορισμού *σε τελευταία ανάλυση* της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας από τη δομή της και *αείποτε* ανάδρασης της δεύτερης από την πρώτη.

2. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Σύμφωνα με τη δομιστική εκ νέου επεξεργασία του μαρξισμού που προτείνει ο Αλτουσσέρ, αυτή η θεμελιώδης εμμένεια του δομικού στο πραγματικό που συνιστά την πρακτική *διαμεσολαβείται πάντοτε και αναγκαστικά από το ιδεολογικό στοιχείο*. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η διαμεσολάβηση ισοδυναμεί με την αρχή της ριζικής εσωτερικότητας στην πρακτική όσον αφορά τα πλέον καθοριστικά στοιχεία κάθε πρακτικής, τα οποία συνιστούν την αναγκασία συνθήκη για την ενεργοποίηση κάθε δομής και, άρα, για την ύπαρξη τόσο της δομής όσο και της αντίστοιχης πρακτικής: *τους φορείς της πρακτικής*. Η ιδεολογία διέπει τη *ριζική εσωτερικότητα των φορέων των κοινωνικών πρακτικών στις πρακτικές που αυτοί «φέρουν»*. Η κοινωνική αρμοδιότητα της ιδεολογίας έγκειται στο να καθιστά *διαρκώς* τα ανθρώπινα και κοινωνικά άτομα *φορείς* των διάφορων κοινωνικών πρακτικών, οι οποίες, μέσα στη διαπλοκή τους, συνιστούν εξαντλητικά τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό. Η ιδεολογία διέπει τη διαρκώς ανανεούμενη «στιγμή» κατά την οποία οι εν λόγω φορείς τοποθετούνται σε συγκεκριμένες δομικές θέσεις των κοινωνικών πρακτικών, έτσι ώστε να αναλαμβάνουν διαρκώς, να «φέρουν»,

από αυτές τις συγκεκριμένες θέσεις και κάτω από τις δομικά προσδιορισμένες σχέσεις που αυτές συμπυκνώνουν, τις εν λόγω πρακτικές.

Είναι προφανές ότι αυτή η ιδεολογική στιγμή ταυτίζεται με τη στιγμή κατά την οποία η δομή των κοινωνικών πρακτικών καθίσταται «ενεργεία», συνιστά, με άλλα λόγια, την ίδια την *ενεργοποίηση των δομών των κοινωνικών πρακτικών*. Ως εκ τούτου, η ιδεολογία εμπλέκεται κομβικά στη δομική αιτιότητα, *διαμεσολαβώντας την αμοιβαία εσωτερικότητα, ή την εμμένεια, της δομής και των αποτελεσμάτων της*. Κατ' αυτό τον τρόπο, η ιδεολογία ενέχεται στον πυρήνα της εγγενούς ιστορικότητας των κοινωνικών πρακτικών.

Η καθολική και αναπόδραστη μορφή δια της οποίας τα ανθρώπινα-κοινωνικά άτομα «φέρουν» τις διάφορες κοινωνικές πρακτικές και τις διεκπεραιώνουν – με άλλα λόγια, η γενική μορφή της ριζικής εσωτερικότητας των φορέων στις πρακτικές – είναι η μορφή ή η κατηγορία του *υποκειμένου*.²⁴ Αν, λοιπόν, η ιδεολογία εξασφαλίζει την ανάληψη των κοινωνικών πρακτικών από τους φορείς τους, αυτό το επιτυγχάνει στον βαθμό που η *αρμοδιότητά της έγκειται στη συγκρότηση και κατανομή υποκειμένων*. «Η κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας, στον βαθμό που κάθε ιδεολογία έχει ως λειτουργία να “διαπλάθει,” να “μετατρέπει” συγκεκριμένα άτομα σε υποκείμενα».²⁵ Βλέπουμε, λοιπόν, να αποκαθίσταται, στο πλαίσιο της προβληματικής του αλτουσσериανού (δομιστικού) μαρξισμού, μία αδιαχώριστη συνάφεια μεταξύ της πρακτικής, της ιδεολογίας και της κατηγορίας του υποκειμένου – αλλά και της σύστοιχής της κατηγορίας του αντικειμένου.²⁶ Αυτή η συνάφεια εκφράζεται κατά τον πιο άμεσο και απόλυτο τρόπο σε δύο αλληλένδετες θέσεις του Αλτουσσέρ, σύμφωνα με τις οποίες, αφενός, «δεν υπάρχει πρακτική παρά δια της ιδεολογίας και υπό την κυριαρχία της» και, αφετέρου, «δεν υπάρχει ιδεολογία παρά δια του υποκειμένου και για τα υποκείμενα».²⁷

Έχουμε εδώ, σύμφωνα με τη δομιστική ερμηνεία του μαρξισμού, μία *απόλυτη προκείμενη* της θεωρίας του κοινωνικού, δηλαδή της γενικής θεωρίας της πρακτικής. Υπ' αυτή την έννοια, η στενή συνάφεια πρακτικής, ιδεολογίας και υποκειμένου *δεν* παρπέμπει σε ένα γεγονός εντός ιστορίας, αλλά σε μία αξεπέραστη *συνθήκη της ίδιας της ανθρώπινης κοινωνικότητας και ιστορικότητας*.²⁸ Η δομή είναι δομή ακριβώς στον βαθμό που «φέρεται» από υποκείμενα, στον βαθμό που ενεργοποιείται *αναγκαστικά* δια της ιδεολογίας, στον βαθμό που η μορφή του υποκειμένου είναι συστατική της ενεργοποίησής της. Έτσι, ως συνθήκες ιστορικότητας, η ιδεολογία και το υποκείμενο τίθενται *εκτός ιστορίας*. Ο Αλτουσσέρ θα διατυπώσει κατά ριζικό τρόπο αυτό το αξίωμα δια της «φαινομενικά παράδοξης θέσης», σύμφωνα με την οποία «η ιδεολογία δεν έχει ιστορία».²⁹ Όπως ο ίδιος ο Αλτουσσέρ σπεύδει αμέσως να διευκρινίσει, μιλά εδώ για την *εν γένει ιδεολογία* (και όχι για τις επιμέρους ιδεολογίες, οι οποίες είναι πάντοτε

ιστορικές), εννοώντας με αυτό την αφηρημένη, κενή κάθε συγκεκριμένου περιεχομένου, «ψιλή» συστοιχία ιδεολογίας και υποκειμένου, η οποία διαμεσολαβεί την εξ ίσου γενική συστοιχία πρακτικής και ιδεολογίας.³⁰

a. Ο συγκροτητικός ρόλος της ιδεολογίας

Ωστόσο, ως ένταση στα προηγούμενα, θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς την ένταση ανάμεσα, αφενός, στην *πραγματικότητα του «φορέα» των κοινωνικών πρακτικών*, όπως δίδεται από αυτή τη δομιστική θεωρία του κοινωνικού, και, αφετέρου, στην *κατηγορία του υποκειμένου*: Από την μία πλευρά, η πραγματικότητα που συνιστά η στιγμή του «φέρειν» τις κοινωνικές πρακτικές ενέχει εμφανώς ένα στοιχείο υποταγής ή υπαγωγής ενώ, από την άλλη, η κατηγορία του υποκειμένου ενέχει μία αναπόδραστη νοηματική συνιστώσα ελευθερίας και επιλογής. Η *εσωτερικότητα* των φορέων στην πρακτική που φέρουν, σε συνδυασμό με τη δομιστική πρωτοκαθεδρία των σχέσεων επί των ταυτοτήτων, μοιάζει να αντιβαίνει ευθέως στην παράσταση ενός αυθύπαρκτου και συνειντικού κέντρου πρωτοβουλιών, το οποίο, στη βάση της ελεύθερης βούλησής του, επιλέγει «*πράξεις*» και φέρει την ευθύνη τους: του *υποκειμένου των πράξεών του*. Όπως παρατηρεί ο ίδιος ο Αλτουσσέρ, αυτή η ένταση μεταφέρεται κατά ενδιαφέροντα τρόπο στην ετυμολογία και τη σημασιολογία του ίδιου του όρου «υποκειμένο»: «Με την τρέχουσα αποδοχή του όρου, υποκείμενο σημαίνει: 1. Μία ελεύθερη υποκειμενικότητα, ένα κέντρο πρωτοβουλιών, αυτοργό και υπεύθυνο για τις πράξεις του. 2. Ένα υποταγμένο άτομο, υποδουλωμένο σε μίαν ανώτερη εξουσία, που δεν διαθέτει καμία άλλη ελευθερία εκτός από την ελευθερία να αποδεχθεί την υποταγή του».³¹

Γίνεται σαφές ότι αυτή η ένταση ανάμεσα στον φορέα της πρακτικής και το υποκείμενο είναι ισοδύναμη με την ένταση ανάμεσα σε αυτήν καθεαυτήν την *πραγματικότητα των κοινωνικών πρακτικών* και στην *παράσταση* της ίδιας πραγματικότητας βασιμμένης στις συμμετρικές κατηγορίες του υποκειμένου και του αντικειμένου, δηλαδή μίας *παράστασης βασιμμένης στη γενικότερη κατηγορία της πράξης*. Και στον βαθμό που οι κατηγορίες του υποκειμένου και του αντικειμένου είναι *ιδεολογικές*, όπως ήδη έχουμε πει, νόμιμα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και η σύστοιχή τους κατηγορία της πράξης μαζί με τη συναφή παράσταση είναι επίσης ιδεολογικές. Με αυτό ως δεδομένο, έχουμε την ένταση μεταξύ μίας *κοινωνικής πραγματικότητας* και της *ιδεολογικής παράστασής της*.

Ένας εύκολος τρόπος κατανόησης αυτής της έντασης θα ήταν να τη θεωρήσουμε ως εκδοχή της παραδοσιακής διάκρισης μεταξύ *ανα-παράστασης* και *πραγματικότητας*, δηλαδή ως ένταση ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα των φορέων των πρακτικών και στην *ιδεολογική πρόσληψη* αυτής ακριβώς της πραγματικότητας. Οι πράξεις, και το υποκείμενο των πράξεων, θα αντιπροσώπευαν την κατ' εξοχήν *ιδεολογική* αναπαράσταση, ενώ η πρακτική και το υπο-κείμενο στην πρακτική θα σηματοδοτούσαν

την πραγματικότητα που κρύβεται πίσω από αυτή την αναπαράσταση. Μήπως άραγε αυτό δεν εννοεί ο ίδιος ο Αλτουσσέρ, όταν ισχυρίζεται ότι το *ιδιάζον* χαρακτηριστικό της ιδεολογικής αναπαράστασης έγκειται στη σχέση «*αναγνώρισης/ παραγνώρισης*», κατά την οποία «η ιδεολογική αναπαράσταση φέρει μεν μία κάποια “*παράσταση*” της πραγματικότητας, υπαινίσσεται κατά κάποιο τρόπο το πραγματικό, αλλά ταυτόχρονα επιφέρει μόνο μία *ψευδαίσθηση* της πραγματικότητας; [...] *Υπαινωγμός-ψευδαίσθηση ή αναγνώριση-παραγνώριση*, τέτοια είναι η ιδεολογία από τη σκοπιά της σχέσης της με το πραγματικό». ³² Έτσι, θα μπορούσε να πει κανείς, η (αυτο)*αναγνώριση* του φορέα ως υποκειμένου πράξεων *παραγνώριζει* την πραγματικότητά του ως φορέα πρακτικών αλλά, ταυτοχρόνως, αυτή η πραγματικότητα *αναγνώριζεται* υπαινικτικά δια της ίδιας της κατηγορίας που επιτελεί την *παραγνώριση*. Σε αυτή την περίπτωση, το υποκείμενο (των πράξεων) θα ήταν ένα πλασματικό, «*ιδεατό*» μόρφωμα σε μία σχέση αναφοράς, αλλά και διαστρέβλωσης, προς την εξωτερική και ανεξάρτητη «*υλική*» πραγματικότητα του φορέα (των πρακτικών). Κατ’ αυτό τον τρόπο, η ιδεολογική πρόσληψη δεν θα ξέφυγε από το παραδοσιακό μοντέλο ανα-παράστασης και από το αναπόδραστο αντιθετικό δίπολο αξιολόγησής της: αληθές/ψευδές. Η ιδεολογική αναπαράσταση του κοινωνικού σύμπαντος των πρακτικών ως ενός κόσμου «*πράξεων*» θα συνιστούσε έτσι την «*ψευδή* συνείδηση» των πραγματικών συνθηκών ύπαρξης των φορέων των κοινωνικών πρακτικών.

Στο πλαίσιο αυτής της κατανόησης, η κοινωνική πραγματικότητα των πρακτικών θα ήταν *εξωτερική και ανεξάρτητη* από την ιδεολογική ανα-παράστασή της. Αυτό ωστόσο θα συνιστούσε παραγνώριση του πλέον ουσιώδους γνωρίσματος της σχέσης που, σύμφωνα με τον Αλτουσσέρ, διατηρεί η ιδεολογική *παράσταση*³³ με την πραγματικότητα στην οποία «*αναφέρεται*»: τη στενή *διαπλοκή*, τη *συνύφανση* ή την (αμοιβαία) *εσωτερικότητα* των δύο. Η ιδεολογική κατηγορία «*υποκείμενο*» και η ιδεολογική παράσταση την οποία αυτή διαμορφώνει μετέχουν *υλικά* των πραγματικότητων στις οποίες «*αναφέρονται*». Η σχέση της ιδεολογικής παράστασης με τις κοινωνικές πρακτικές δεν μπορεί να κατανοηθεί σύμφωνα με το μοντέλο μιας καθαρά νοητικής ή ιδεατής αναπαράστασης και της εξωτερικής, «*υλικής*» πραγματικότητας την οποία αναπαριστά: Το υποκείμενο συνιστά μία πραγματικότητα, αδιαχώριστη από την πραγματικότητα του φορέα με την οποία σχετίζεται· ομοίως, η πραγματικότητα του φορέα των κοινωνικών πρακτικών δεν είναι μία πραγματικότητα ανεξάρτητη ως προς την ιδεολογική «*πρόσληψη*» της, αδιάφορη και αμέτοχη απέναντι στην κατηγορία που επιτελεί αυτή την «*πρόσληψη*». ³⁴

Με δυο λόγια, η ιδεολογική παράσταση είναι αναγκαία για την *ύπαρξη* της πραγματικότητας που «*προσλαμβάνεται*» δι’ αυτής· είναι λοιπόν *εξ αρχής συγκροτητική* αυτής της πραγματικότητας. Αντιστρόφως, η εν λόγω πραγματικότητα συμφύεται κατά συγκρο-

τητικό τρόπο με την ίδια την ιδεολογική παράστασή της. Ο συγκροτητικός ρόλος της ιδεολογικής παράστασης ισοδυναμεί με την αμοιβαία υλική μέθεξη της κοινωνικής πραγματικότητας και αυτής της ιδιότυπης «παράστασης» της: Η κοινωνική πραγματικότητα *είναι*, ταυτοχρόνως, και μία ιδιόζουσα παράστασή της. Στο οντολογικό καθεστώς της κοινωνικής πραγματικότητας ενέχεται το γεγονός ότι αυτή, ενόσω υπάρχει, και δια της ίδιας της υλικής ύπαρξής της, «παρίσταται», *δείχεται και φαίνεται* (στον «εαυτό» της): το *είναι* της κοινωνικής πραγματικότητας είναι αδιαχώριστο από τούτο το αυτοπαθές, ιδεολογικό *δεικνύεσθαι και φαίνεσθαι*. Αλλά επ' αυτού θα επανέλθουμε.

Με πολλές επιφυλάξεις ως προς την καταλληλότητα της διατύπωσης και τις ενδεχόμενες παρανοήσεις στις οποίες αυτή μπορεί να δώσει λαβή, θα λέγαμε ότι η κοινωνική πραγματικότητα συνιστά μία εκ κατασκευής «*ιδεολογική πραγματικότητα*». Ειδικότερα, τα ανθρώπινα-κοινωνικά άτομα δεν καθίστανται πρωτογενώς φορείς των κοινωνικών πρακτικών, έτσι ώστε να προσλαμβάνουν δευτερογενώς αυτή την πρωτογενή πραγματικότητά τους δια της κατηγορίας του υποκειμένου. Η πραγματικότητα του φορέα δεν είναι μία γυμνή, προ-ιδεολογική πραγματικότητα, αλλά μία κοινωνική πραγματικότητα, σφραγισμένη και διαποτισμένη μέχρι και τη λεπτότερη υφή της από την ιδεολογική κατηγορία του υποκειμένου. Σύμφωνα με τον Αλτουσσέρ, οι φορείς των πρακτικών είναι «*αείποτε υποκείμενα*». Με την ίδια ακριβώς λογική, οι δομές των κοινωνικών πρακτικών δεν «νεργοποιούνται» ανεξάρτητα από την ιδεολογική παράσταση δια της οποίας τις αντιλαμβάνονται οι φορείς τους (με άλλα λόγια, οι πρακτικές δεν *υπάρχουν* κατά κάποιον τρόπο πρωτογενώς ως προς την ιδεολογική τους παράσταση), πράγμα που θα σήμαινε ότι αυτή η παράσταση θα ήταν δευτερογενής, επουσιώδης και μη αναγκαία.³⁵

Υπό αυτούς τους όρους, δεν υπάρχει δυνατότητα «οντολογικής» διάκρισης ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και την ιδεολογική παράστασή της. Η ιδεολογική παράσταση χάνει έτσι τον *ιδεατό* χαρακτήρα μιας ανα-παράστασης και αποκτά *υλική* ή *πρακτική* υπόσταση: «Μια ιδεολογία υπάρχει πάντα υλοποιημένη σε έναν μηχανισμό και στην πρακτική του ή τις διάφορες μορφές πρακτικής. Η ύπαρξη αυτή είναι υλική».³⁶ Η ιδεολογία καθίσταται έτσι αδιαχώριστη από την πραγματικότητα της κοινωνικής πρακτικής της οποίας συνιστά την ιδεολογία. Η κοινωνική πρακτική συνιστά μία ιδιότυπη, σύνθετη πραγματικότητα, ένα *αδιαχώριστο σύμπλοκο* ιδεολογικής πραγματικότητας και πραγματικής ιδεολογίας.³⁷ Η κοινωνική πραγματικότητα συνιστά τον τόπο όπου διαπλέκεται ριζικά η ιδεολογική υπόσταση της πρακτικής και η έμπρακτη υπόσταση της ιδεολογίας.

Ο Αλτουσσέρ θα προσδιορίσει ως *φαντασιακή* αυτή την ιδιόζουσα σχέση της ιδεολογικής παράστασης με την αντίστοιχη πραγματικότητα, κάνοντας λόγο για τον *φαντασιακό χαρακτήρα της ιδεολογικής παράστασης*. Σε αντίθεση με την απλή αναπαρά-

σταση μίας εξωτερικής πραγματικότητας, «η φαντασική σχέση είναι προοισμένη με υλική υπόσταση».³⁸ Το φαντασικό διαφεύγει, λοιπόν, από το δίπολο που αντιπαράθετει την ιδεατή *ανα-παράσταση* και την υλική πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, η φαντασική ιδεολογική *παράσταση* διαφεύγει επίσης και από το διαζευκτικό δίπολο δια του οποίου μπορεί να αξιολογηθεί η σχέση ανα-παράστασης και πραγματικότητας, δηλαδή από τις παραδοσιακές τουλάχιστον εκδοχές του διπόλου αληθές/ψευδές. Ο Αλτουσσέρ δεν θα ορίσει ποτέ επιμελώς την έννοια του φαντασικού, δια της οποίας ο ίδιος αναγνωρίζει την επιρροή του λακανικού έργου στη σκέψη του. Μια δίοδος για την κατανόηση της επιλογής του Αλτουσσέρ να εννοιολογήσει την ιδεολογική *παράσταση* ανατρέχοντας στην κατηγορία του φαντασικού θα μπορούσαν να είναι οι λακανικές επεξεργασίες σχετικά με το «στάδιο του καθρέφτη», που αφορά τη «μεταμόρφωση που παράγεται στο υποκείμενο όταν αυτό υιοθετεί μία εικόνα».³⁹ Δεν θα υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες. Ας πούμε κατ' αρχάς – και εξαιρετικά σχηματικά – ότι φαντασική *παράσταση* είναι η *παράσταση* μίας κοινωνικής πραγματικότητας, ατομικής ή συλλογικής, η οποία κατά κάποιον τρόπο «*υιοθετείται*» από την κοινωνική πραγματικότητα την οποία παριστά, ενώ η υιοθέτηση αυτή είναι, με τη σειρά της, *συγκροτητική* της παριστώμενης πραγματικότητας. Αυτή η φαντασική σχέση συστοιχεί έτσι με την ανεξάλειπτη *υποκειμενικότητα* που χαρακτηρίζει την κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία παραπέμπει όπως είδαμε η έννοια της ιδεολογίας. Ο φαντασικός χαρακτήρας της ιδεολογικής *παράστασης* υποδεικνύει την αναπόφευκτη και αείποτε συγκροτητική *αυτο-ερμηνευση* που προσιδιαζει στην ανθρώπινη-κοινωνική πραγματικότητα. Ο φαντασικός χαρακτήρας της ιδεολογικής *παράστασης*, λοιπόν, σημαίνει ότι στην ίδια την πραγματικότητα, την «*ύπαρξη*», του κοινωνικού ενέχεται αποφασιστικά μία ιδεολογική διάσταση· ας επαναλάβουμε: Η κοινωνική πραγματικότητα είναι μία εγγενώς ιδεολογική πραγματικότητα.

β. Η ιδεολογική «έγκληση»

Βάσει των προηγούμενων, ο φαντασικός χαρακτήρας της ιδεολογίας, δηλαδή η υλική διαπλοκή της ιδεολογικής *παράστασης* και της κοινωνικής πραγματικότητας, προϋποθέτει την *αυτο-κατανόηση* και την *αυτο-ερμηνευση* του *εκάστοτε* φορέα των κοινωνικών πρακτικών ως υποκειμένου. Με άλλα λόγια, η υλική υπόσταση της ιδεολογίας, σύμφυτη με την πραγματικότητα των κοινωνικών πρακτικών, *επιτελείται πρωταρχικά στο επίπεδο του εκάστοτε φορέα/υποκειμένου* και έγκειται κάθε φορά στην *αυτο-αναγνώριση ενός ατόμου ως υποκειμένου, και αντίστροφα*. Αυτή η πρωταρχική (αυτο)αναγνώριση ως υποκείμενο, που μετατρέπει ipso facto ό,τι αναγνωρίζει έτσι τον εαυτό του σε υποκείμενο, είναι αδιαχώριστη από τη διαρκώς ανανεούμενη στιγμή της (ανα)συγκρότησης της αντίστοιχης κοινωνικής πραγματικότητας.

Αυτή την πρωταρχική βαθμίδα της ιδεολογικής παράστασης, την αναγνώριση εαυτού δια της κατηγορίας του «υποκειμένου», ο Αλτουσσέρ την ονομάζει *έγκληση* (ως/σε υποκείμενο): εξ ου και η περιφημη ρήση του: «*Η ιδεολογία εγκυβάζει τα άτομα ως/σε υποκείμενα*». ⁴⁰Αναγκάζομαστε να χρησιμοποιήσουμε αυτή την αμήχανη γραφή (ως/σε) για την απόδοση της πρωτότυπης διατύπωσης αυτής της θέσης από τον Αλτουσσέρ, *l'idéologie interpelle les individus en sujets*, στην οποία συμπυκνώνεται η ριζική σύμφυση ανάμεσα στη (φαντασιακή) ιδεολογική παράσταση και την αντίστοιχη κοινωνική πραγματικότητα του υποκειμένου. Η αμετάφραστη αμφισημία της λέξης *en* δίδει σε τούτη την εμβληματική διατύπωση δύο αποκλίνουσες σημασίες, καμία από τις οποίες δεν πρέπει να εξαλείψουμε εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την ιδιότυπη διαλεκτική της ιδεολογικής «έγκλησης»: Από τη μία μεριά, η φράση σημαίνει ότι η ιδεολογία εγκυβάζει τα άτομα *ως* υποκείμενα, που σημαίνει ότι τα *προϋποθέτει* ως τέτοια, και από την άλλη, ότι η ιδεολογία εγκυβάζει τα άτομα *σε* υποκείμενα, που σημαίνει ότι τα *συγκροτεί*: χωρίς τη δεύτερη σημασία θα είχαμε να αναρωτηθούμε για το πώς συγκροτούνται τα υποκείμενα και χωρίς την πρώτη δεν θα ξέραμε μέσω ποιας διαδικασίας η έγκληση μπορεί να αφορά οντότητες που δεν είναι ακόμα υποκείμενα. ⁴¹ Πράγμα που υποδηλώνει ότι το υποκείμενο υπόκειται στη χρονικότητα του πάντοτε-ήδη: Ενώ, από την μία πλευρά, η ιδεολογική έγκληση ισοδυναμεί με την διαρκή (ανα)συγκρότηση του υποκειμένου, από την άλλη, τα ανθρώπινα-κοινωνικά άτομα είναι *πάντοτε-ήδη* υποκείμενα, έτσι ώστε να μπορεί να λειτουργήσει η έγκληση: «*Η ιδεολογία εγκυβάζει αείποτε το άτομο ως/σε υποκείμενο, πράγμα που σημαίνει ότι το άτομο εγκυβάζεται αείποτε από την ιδεολογία ως/σε υποκείμενο*. Έτσι οδηγούμαστε σε μία τελευταία πρόταση: *Το άτομο είναι αείποτε υποκείμενο*». ⁴²

Αλλά σύμφωνα με όλα όσα έχουμε ήδη πει, η έγκληση ως/σε υποκείμενα ισοδυναμεί με τη διαρκώς ανανεούμενη «στιγμή» κατά την οποία τα άτομα υπεισέρχονται, αναλαμβάνουν και, τελικά, υπό-κείνται στις κοινωνικές πρακτικές. Το γεγονός, λοιπόν, ότι τα ανθρώπινα-κοινωνικά άτομα είναι αείποτε υποκείμενα ισοδυναμεί με το γεγονός ότι τα ανθρώπινα-κοινωνικά άτομα *είναι αείποτε φορείς των κοινωνικών πρακτικών*. Για άλλη μία φορά, συναντάμε εδώ τον διαμεσολαβητικό ρόλο της ιδεολογίας όσον αφορά την «ενεργοποίηση» των δομών – και, ειδικότερα, όσον αφορά τη ριζική *εσωτερικότητα των φορέων των κοινωνικών πρακτικών στις ίδιες τις κοινωνικές πρακτικές* και στην ελάχιστη δομή τους.

γ. Η ιδεολογική μετατόπιση

Αλλά ας επιστρέψουμε στον φαντασιακό χαρακτήρα της ιδεολογικής παράστασης, που τη διαφοροποιεί από κάθε ενδοχή ιδεατής αναπαράστασης, δίδοντάς της υλική υπόσταση και καθιστώντας την συγκροτητική της πραγματικότητας των κοινωνικών

πρακτικών την οποία «παριστά»: Όπως είδαμε, δυνάμει της φανταστικής οντολογίας της, η ιδεολογική παράσταση διαφεύγει του επιστημολογικού διπόλου αληθές/ψευδές. Πράγμα που σημαίνει ότι, εάν η ιδεολογική παράσταση δεν μπορεί να συνιστά ψευδή αναπαράσταση, όπως έχουμε δει, άλλο τόσο δεν μπορεί να συνιστά την *αλήθεια* της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ιδεολογία, εάν δεν είναι «ψευδής συνείδηση», δεν είναι ούτε και «αληθής συνείδηση»: Δεν είναι ούτε «αντανάκλαση» της πραγματικότητας στη συνείδηση, ούτε συνείδηση που «θεσμίζει» την πραγματικότητα, ούτε τέλος συνείδηση που, όπως και κάθε άλλη έκφραση της κοινωνικής πραγματικότητας, θα συνιστούσε «έκφραση» της ουσίας της εκάστοτε ιστορικής ολότητας. Αλλά επιπλέον, η ιδεολογική παράσταση δεν είναι αληθής ούτε με έναν ακόμα τρόπο, που θα ήταν ο πλέον ριζικός: Με την άρση της διάκρισης ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και την ιδεολογική παράστασή της, με την κατάργηση κάθε απόστασης ανάμεσα στις δύο, με την ταύτισή τους σε ένα θετικά δεδομένο και μονοδιάστατο πραγματικό. Σε μια τέτοια θεώρηση, που θα ισοδυναμούσε βεβαίως με τη θεωρητική ακύρωση της ειδικότητας της ιδεολογίας ως διακριτής διάστασης του κοινωνικού, θα συναντιόταν μια θετικιστική αντίληψη περί κοινωνικού πραγματικού ως άμεσα δεδομένου, αφ' ενός, και η εσχατολογική αντίληψη μιας μελλοντικής κοινωνίας όπου τα ιδεολογικά φαντάσματα της ιδεολογίας θα έχουν διαλυθεί στην αιθρία της αποφεναισμένης συνείδησης, αφ' ετέρου: Σε κάθε περίπτωση, το «ιδεολογικό» δεικνύεσθαι και φαίνεσθαι της κοινωνικής πραγματικότητας θα λάμβανε χώρα στο στοιχείο της απόλυτης *διαφάνειας* και η συναφής «παράσταση» θα ήταν απολύτως αληθής, όπως ακριβώς ο απολύτως αληθής χάρτης της Αγγλίας θα ήταν η ίδια η Αγγλία.

Πράγμα που σημαίνει ότι η φανταστική σχέση συνεπάγεται όχι μόνο τη στενή συνύφανση μεταξύ πρακτικής και ιδεολογίας αλλά και μια ανεξάλειπτη *απόσταση* μεταξύ τους, μια μη σύμπτωση και αναντιστοιχία των δύο. Με άλλα λόγια, δεδομένου ότι πρακτική και ιδεολογία συμφύονται για να συγκροτήσουν από κοινού την ιδιάζουσα, εγγενώς ιδεολογική κοινωνική πραγματικότητα, η τελευταία είναι *εσωτερικά μετατοπισμένη*: Η ιδεολογική διάσταση του κοινωνικού κατανοείται από τον Αλτουσσέρ ως μία «εσωτερική μετατόπιση» του κοινωνικού, ως μία μετατόπιση της κοινωνικής πραγματικότητας προς τον εαυτό της. Αυτή η απαράκαμπτη μετατόπιση, που καθιστά την ιδεολογική παράσταση ασύμπτωτη προς την πραγματικότητα των πρακτικών, την οποία η ίδια καθιστά δυνατή, ενέχεται στην ιδιότυπη χρονικότητα, την *ιστορικότητα* του κοινωνικού. Η ιδεολογική παράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, παρ' όλο που εμπλέκεται στην ίδια την υλικότητα της τελευταίας και είναι συνεκατή προς αυτήν, είναι θεμελιωδώς *μη σύγχρονη* με την εν λόγω πραγματικότητα. Η ιδεολογική παράσταση, δια της οποίας το κοινωνικό πραγματικό δείχνεται και φαίνεται, *δεν είναι σύγχρονη με το κοινωνικό πραγματικό* με άλλους όρους, η ιδεολογία καθιστά το κοινωνικό

μη σύγχρονο με τον εαυτό του. Αυτή η εγγενής ασύγχρονα του κοινωνικού, την οποία εισάγει ο φαντασιακός χαρακτήρας της ιδεολογίας, απαγορεύει τη δυνατότητα αυτού που ο ίδιος ο Αλτουσσέρ ονομάζει «ουσιώδη τομή της σύγχρονας», όπου τα επίπεδα ή οι διαστάσεις του κοινωνικού (εδώ, *μια κοινωνική πρακτική και η ιδεολογία της*) θα συσχετίζονται έτσι ώστε το παρόν της μιας να συμπίπτει με το παρόν των άλλων, και ως εκ τούτου να είναι «σύγχρονες». ⁴³ Η σύγχρονα αυτή θα ισοδυναμούσε, πράγματι, με την άρση της ειδικότητας της ιδεολογικής παράστασης, με την άρση της διάκρισης ανάμεσα στο φαντασιακό και στο αληθές, με μια υπέρβαση της ιδεολογίας, «όπου συνείδηση και επιστήμη θα συμπίπτουν».

Με δυο λόγια, το οντολογικό καθεστώς του εγγενώς ιδεολογικού κοινωνικού πραγματικού έγκειται ακριβώς σ' αυτή την εσωτερική μετατόπιση, σε αυτό το ασύμπτωτο προς τον εαυτό του, σ' αυτή την ετερότητα του ταυτού που συνεπάγεται η πάντοτε-ήδη διαπλοκή του με το φαντασιακό στοιχείο της ιδεολογίας. Είναι, υπό αυτό το πρίσμα, που οφείλουμε να κατανοήσουμε τη σχέση αναγνώρισης και συνάμα παραγνώρισης, που προσιδιάζει στη φαντασιακή ιδεολογική παράσταση, η οποία διαφεύγει έτσι από το επιστημολογικό δίπολο του αληθούς και του ψευδούς. Μόνο έτσι, λαμβάνοντας υπ' όψιν αυτή τη διαρκή και αξεπέραστη εσωτερική μετατόπιση που εγγράφει το μη σύγχρονο στην υλική υφή του κοινωνικού, μπορούμε να κατανοήσουμε πώς μπορεί η ιδεολογική παράσταση να συνιστά εξαντλητική, σημείο προς σημείο, *αναγνώριση* της κοινωνικής πραγματικότητας και, ταυτόχρονα, να συνιστά πάντα *παραγνώριση* της ίδιας αυτής πραγματικότητας. Η αναγνώριση/παραγνώριση που προσιδιάζει στον φαντασιακό χαρακτήρα της ιδεολογίας είναι υλική, μία εσωτερική στο κοινωνικό πραγματικό αναντιστοιχία της ιδεολογίας προς το κοινωνικό πραγματικό.

Χωρίς να μπορούμε να επεκταθούμε εδώ, είναι αυτός ακριβώς ο φαντασιακός χαρακτήρας της ιδεολογίας, ο οποίος, την ίδια στιγμή που αναδεικνύει την ιδεολογία ως (εφ' όλης της ύλης) συγκροτητική του κοινωνικού, αλλά και (εφ' όλης της ύλης) μετατοπισμένη, ασύμπτωτη και ασύγχρονη προς αυτό, ενώ παράλληλα καθιστά ακατάλληλο γι' αυτήν το προκρούστειο επιστημολογικό δίλημμα του αληθούς και του ψευδούς, αυτός που δίδει και το μέτρο της «ιστορικής διάκρισης ανάμεσα στην ιδεολογία και την επιστήμη», την *επιστήμη του κοινωνικού*, η οποία, για να παραγάγει ιστορικά το αληθές για την κοινωνική πραγματικότητα του φαντασιακού και τον φαντασιακό χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας, οφείλει να λάβει υπ' όψιν την ασύμπτωτη διαφορά μεταξύ κοινωνικής πραγματικότητας και φαντασιακού, την εγγενή ασύγχρονα του κοινωνικού. Έτσι, μιλώντας για την επιστημολογική τομή που διαχωρίζει το έργο του Μαρξ (Marx), ο Αλτουσσέρ θα γράψει: «Εκεί όπου ο νεαρός Μαρξ των *Χειρογράφων του '44* διάβαζε άμεσα, σαν σε ανοιχτό βιβλίο, την ανθρώπινη ουσία μέσα στη διαφάνεια της αλλοτριώσής της, το *Κεφάλαιο* αντιθέτως παίρνει το ακριβές

μέτρο μίας απόστασης, μίας εσωτερικής στο πραγματικό μετατόπισης (*décalage*), εγγεγραμμένων στη δομή του πραγματικού, τέτοια ώστε να καθιστούν τα ίδια τους τα αποτελέσματα δυσανάγνωστα, την δε ψευδαίσθηση της άμεσης ανάγνωσής τους το έσχατο και απώτατο των αποτελεσμάτων τους: *τον φετιχισμό*.⁴⁴

Όλα τα προηγούμενα, τώρα, η εσωτερική μετατόπιση και ασυγχρονία του εγγενώς ιδεολογικού κοινωνικού πραγματικού, καθώς και η υλική υπόσταση της ιδεολογικής αναγνώρισης/παράγνωσης, ιδωμένα υπό το πρίσμα της συγκροτητικής σχέσης ανάμεσα στην ιδεολογία και την αντίστοιχη κοινωνική πρακτική, ισοδυναμούν με την *ανισότητα του δείκτη καθορισμού μεταξύ πρακτικής και ιδεολογίας*. Με άλλη διατύπωση, εάν η ιδεολογία δεν είναι ούτε ψευδής ούτε αληθής παράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, ούτε παθητική αντανάκλαση, ούτε ενεργητική θέσμιση, ούτε ουσιώδης έκφραση, αλλά ούτε και ταυτόσημη προς την πραγματικότητα των κοινωνικών πρακτικών, είναι επειδή μεταξύ κοινωνικής πρακτικής και ιδεολογίας υφίσταται σχέση *επικαθορισμού*: Στα πλαίσια του αδιαχώριστου συμπλόκου πρακτικής και ιδεολογίας, η πρακτική είναι καθοριστική *σε τελευταία ανάλυση* επί της ιδεολογίας της. Κατ' αναλογία με όσα είχαμε πει γι' αυτή την κατηγορία προηγουμένως, η *σε τελευταία ανάλυση* πρωτοκαθεδρία της πρακτικής δεν σηματοδοτεί την εξωτερική αρχή μίας αιτιακής αλυσίδας, η οποία θα αντιπροσώπευε μία πρωτογενή, προϊδεολογική αιτία, της οποίας τα αποτελέσματα θα ήταν σε θέση να αναδράσουν δευτερογενώς επί της ίδιας της αιτίας τους. Εάν η πρακτική είναι καθοριστική σε τελευταία ανάλυση, αυτό σημαίνει ότι η ιδεολογία βρίσκεται σε μία σχέση *αείποτε* (και, άρα, *συγκροτητικής*) ανάδρασης επί της πρακτικής. Η καθοριστική, σε τελευταία ανάλυση, πρακτική υφίσταται *πάντοτε-ήδη* έναν αντίστροφο καθορισμό από την ιδεολογία της. Θα μπορούσαμε να πούμε τα ίδια πράγματα, λέγοντας ότι η κοινωνική πρακτική συνιστά την εμμενή αιτία της ιδεολογίας της, μια αιτία που υπάρχει μόνον δια των αποτελεσμάτων της (υπενθυμίζουμε: «δεν υπάρχει πρακτική παρά μόνον δια της ιδεολογίας»).

Έτσι συμπληρωμένη, η αλτουσεριανή εννοιολόγηση της ιδεολογίας με όρους φαντασιακής παράστασης έρχεται να απεμπλέξει τη μαρξιστική θεωρία της ιδεολογίας από τους επάλληλους φαύλους κύκλους στους οποίους την είχε εμπλέξει η ποικιλότροπη σύλληψη της ιδεολογίας ως μορφής συνείδησης, ως συστήματος ιδεών ή αναπαραστάσεων.⁴⁵ Όπως είδαμε, η αλτουσεριανή έννοια ιδεολογίας έρχεται να καταργήσει την οντολογική αντιπαράθεση μεταξύ πραγματικού και ιδεών και να εγκαθιδρύσει την οντολογία της εγγενώς ιδεολογικής κοινωνικής πραγματικότητας, συγκροτητική προϋπόθεση της οποίας αποτελεί η φαντασιακή παράστασή της, η οποία ούτε ψεύδεται αλλά ούτε και λείπει την αλήθεια για αυτήν: Η κοινωνική πραγματικότητα καθορίζεται συγκροτητικά από μια παράσταση που την αναγνωρίζει και συνάμα την παραγνωρίζει υλικά, επί τόπου και παντού, εφ' όλης της ύλης. Το κοινωνικό «πραγματικό»

και το «φανταστικό» δεν είναι ούτε αντίθετα ούτε ταυτόσημα, είναι όμως αδιαχώριστα συνυφασμένα μεταξύ τους. Η ιδεολογία και το κοινωνικό πραγματικό δεν αποτελούν διακριτές οντολογικές περιοχές ή «κόσμους», αλλά αποτελούν από κοινού τον πραγματικό κοινωνικό κόσμο, εσωτερικά μετατοπισμένο, τον ασύγχρονο βιόκοσμο των κοινωνικών υποκειμένων.⁴⁶ Εδώ βρίσκεται εν σπέρματι η λύση που προτείνει ο Άλτουσσέρ στο περιβόητο μαρξιστικό πρόβλημα της σχέσης μεταξύ υλικής «βάσης» και ιδεολογικού «εποικοδομήματος», νοούμενο εδώ στην απλούστερη εκδοχή του, ως το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ του «κοινωνικού είναι» και της «κοινωνικής συνείδησης»: Εάν η μεταφορά του εποικοδομήματος αναγνωρίζει μια κάποια υλικότητα της ιδεολογίας, εδώ τα όρια της κλασικής μαρξικής τοπογραφίας διαρρηγνύονται καθ' όσον, αφ' ενός, το «εποικοδόμημα» μοιάζει να στηρίζει επίσης τη «βάση» πάνω στην οποία στηρίζεται και, αφ' ετέρου, η ιδεολογία ενέχεται στην κοινωνική πραγματικότητα χωρίς ωστόσο να συνιστά ούτε την ουσία του όλου, ούτε μέρος του όλου (όπως το εποικοδόμημα ενός οικοδομήματος). Έχουμε εδώ να κάνουμε, πράγματι, με μια εις κατασκευής ιδεολογική πραγματικότητα, όπου η ιδεολογία είναι συνεκτατή με την πραγματικότητά της και συνυφασμένη με αυτήν μέχρι τη λεπτότερη υφή της, χωρίς ωστόσο ποτέ να ταυτίζεται μαζί της.⁴⁷

δ. Ξανά για την ιστορικότητα του κοινωνικού

Έχουμε λοιπόν δύο εμμενείς αιτιότητες, δύο σχέσεις επικαθορισμού, που κατά κάποιον τρόπο ενέχονται αμοιβαίως στο πλαίσιο της δομικής αιτιότητας: Ο επικαθορισμός μεταξύ δομής και κοινωνικής πρακτικής, αφ' ενός, και ο επικαθορισμός μεταξύ κοινωνικής πρακτικής και ιδεολογίας, αφ' ετέρου, συνιστούν προϋπόθεση ο ένας του άλλου, έτσι ώστε από κοινού να συνιστούν την ίδια τη διαδικασία ενεργοποίησης της δομής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε εδώ την εμμένεια μεταξύ δύο εμμενών σχέσεων, τον επικαθορισμό μεταξύ δύο επικαθορισμών: Η αμοιβαία εσωτερικότητα, αλλά όχι ταύτιση, η εμμένεια μεταξύ της δομής και των αποτελεσμάτων της είναι η ίδια εμμενής στην ιδιότυπη εσωτερική μετατόπιση του κοινωνικού πραγματικού, την ασύμμετρη αμοιβαία εσωτερικότητα ή εμμένεια μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της ιδεολογικής παράστασής της.

Είναι σε αυτή την αμοιβαία προϋπόθεση των δύο επικαθορισμών που βρισκόμαστε σε πλήρη ανάπτυξη την ιστορικότητα του κοινωνικού: Το γεγονός ότι οι πραγματώσεις της δομής δεν συνιστούν απλώς αναπαραγωγή της δομής αλλά είναι, αείποτε και συγκροτητικά, επι-καθοριστικές επί αυτής, δεν θα ήταν δυνατό χωρίς το γεγονός ότι η ιδεολογία δεν συνιστά απλώς αντανάκλαση (αληθή ή ψευδή, παθητική ή ενεργητική) των δομικών πραγματώσεων αλλά είναι, αείποτε και συγκροτητικά, επι-καθοριστική επί αυτών – και αντιστρόφως. Αυτό ακριβώς επισημαίνει ο Άλτουσσέρ, όταν ψάχνει

την καταγωγή της έννοιας της «αποτελεσματικότητας μίας δομής επί των στοιχείων της» στα μαρξικά κείμενα, όταν αναζητεί αυτήν την έννοια στην περιγραφική, «οιονεί έννοια» της *Darstellung* που, όπως ο ίδιος επισημαίνει, σημαίνει ταυτόχρονα παρουσίαση, «θέση σε παρουσία» ή παράσταση (συμπεριλαμβανομένης και της θεατρικής έννοιας του όρου), την οποία αντιπαράβάλλει προς την έννοια της *Vorstellung*, κατά τρόπο που να αναλογεί με τη δική μας διάκριση μεταξύ ιδεατής αναπαράστασης και φαντασιακής παράστασης.⁴⁸ Όπως γράφει ο ίδιος ο Άλτουσσέρ, όταν ο Μάρξ επιχειρεί στην πράξη να συλλάβει το καπιταλιστικό σύστημα εν έργω,

οι τρέχουσες διακρίσεις του εντός και του εκτός εξαφανίζονται, όπως ακριβώς και η αντιπαράβολή του «εσωτερικού» συνδέσμου των πραγμάτων με την ορατή αταξία τους: Βρισκόμαστε τώρα απέναντι σε μία διαφορετική εικόνα, μία νέα οιονεί έννοια, αποφασιστικά απαλλαγμένη από τις εμπειριστικές αντινομίες της φαινομενικής υποκειμενικότητας και της ουσιώδους εσωτερικότητας, απέναντι σε ένα αντικειμενικό σύστημα, διακανονισμένο μέχρι τους πλέον συγκεκριμένους καθορισμούς του από τους νόμους αυτού του *στησίματος-συναρμολόγησης* (montage) και του *μηχανισμού* του (machinerie), από τις εξειδικεύσεις της έννοιας του. Μπορούμε εδώ να θυμηθούμε αυτόν τον εξόχως συμπτωματικό όρο της *Darstellung*, να τον συσχετίσουμε με αυτό τον «μηχανισμό» και να τον πάρουμε κυριολεκτικά, ως την ίδια την ύπαρξη αυτού του μηχανισμού στα αποτελέσματά του: Ο τρόπος ύπαρξης αυτής της *σηνηθεσίας* (mise-en-scene), αυτού του θεάτρου που είναι ταυτόχρονα η ίδια η σκηνή του, το ίδιο του το κείμενο, οι ίδιοι οι ηθοποιοί του, αυτού του θεάτρου του οποίου οι θεατές μπορούν, κατά περίπτωση, να είναι θεατές ακριβώς επειδή είναι πριν απ' όλα οι εξαναγκασμένοι του ηθοποιοί, παγιδευμένοι μέσα στους καταναγκασμούς ενός κειμένου και των ρόλων του που οι ίδιοι δεν μπορούν να γράψουν, γιατί πρόκειται ουσιαστικά για ένα *θέατρο χωρίς συγγραφέα*.⁴⁹

Το απόσπασμα υποδεικνύει τον αναγκαίο συσχετισμό ανάμεσα στον *τρόπο ύπαρξης ως σηνηθεσία* (τη βαθύτερη διαπλοκή της κοινωνικής πραγματικότητας και της ιδεολογικής παράστασής της, η οποία καταργεί τις διακρίσεις του είναι και του φαίνεσθαι, και καθιστά τους ηθοποιούς αυτού του δράματος ταυτόχρονα και θεατές του), και τη φύση της δομής ως ενός «μηχανισμού» που υπάρχει στα (και μόνο στα) αποτελέσματά του. Από την άλλη μεριά, η ανεξάλειπτη μετατόπιση που κατά αναγκαστικό τρόπο ενέχεται στην αμοιβαία εσωτερικότητα μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της ιδεολογικής παράστασής της συστοιχεί με την ανεξάλειπτη μετατόπιση μεταξύ της δομής και της πρακτικής, στα πλαίσια της οποίας η εικάστοτε πρακτική δεν είναι ποτέ η «πραγμάτωση» της δομής αλλά πάντοτε η διαφορική ενεργοποίησή της: Η ιδεολογική μετατόπιση διαμεσολαβείται αμοιβαίως από την αναπόφευκτη μετατόπιση δομής και πραγματικού. Αν η ιδεολογία ενεργοποιεί τη δομή, «δίδοντάς την» στους φορείς της, ποτέ δεν τη δίδει ως μία διαρκώς ταυτόσημη προς τον εαυτό της σταθερά. Αντιθέτως, το γεγονός ότι η δομή δεν πραγματώνεται αυτούσια στο πραγματικό ισοδυναμεί με την εσωτερική στο ίδιο το πραγματικό ιδεολογική μετατόπιση.

Συμπληρώνεται έτσι η εικόνα της θεμελιώδους εμπλοκής της ιδεολογίας στην *ιστορικότητα* του κοινωνικού: Η εγγενής ιστορικότητα της σχέσης δομής και κοινωνικής πραγματικότητας ισοδυναμεί με το θεμελιώδες γεγονός της αναγκαστικής διαμεσολάβησης της σχέσης αυτής από την ιδεολογία. Είναι η θεμελιώδης «ιδεολογική» οντολογία του κοινωνικού αυτή που παρεμβάινει κατά αποφασιστικό τρόπο στο γεγονός, ότι η δομή του κοινωνικού δεν συνιστά μία ουσία ή έναν νόμο μεταβολής, αλλά *ιστορία*. Το ασύγχρονο που νοικιεί στη μαρξική *Darstellung* καθιστά το ιδιότυπο θέατρο που συνιστά το κοινωνικό ένα «θέατρο χωρίς συγγραφέα»: Αν πρόκειται, πράγματι, ουσιαστικά για ένα θέατρο χωρίς συγγραφέα, είναι γιατί δεν υπάρχει καν θεατρικό έργο, γιατί το δράμα εδώ είναι ανά πάσα στιγμή άγραφο, και ανά πάσα στιγμή αστάθμητο, διακυβεύόμενο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Όπως αυτή που επιχειρεί ο Ε. Μπαλιμπάρ (É. Balibar), στο βασικό κείμενό του «Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique» (στο L. Althusser-É. Balibar, *Lire le Capital*, Maspero, Παρίσι 1970, τ. 2, σ. 79-226 [μτφ. *Να διαβάζουμε το Κεφάλαιο*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2003]).

2 Α. Honneth, «History and Interaction: On the Structuralist Interpretation of Historical Materialism», στο G. Elliot (επ.), *Althusser: A Critical Reader*, Blackwell, Οξφόρδη-Κέμπριτζ Μασαχουσέτης 1994, σ. 76.

3 Althusser-Balibar, *Lire le Capital*, ό.π., τ. 1 σ. 70

4 Η προσαρμοσμένη χρήση του όρου *Πραγματικό* μόνον εμμέσως παραπέμπει εδώ στον Λακάν (Lacan), και θα μπορούσε να οριστεί πολύ γενικά ως αυτό που αντιστέκεται στην πάσης φύσεως ιδιοποίησή του μέσω πρακτικών. Υπ' αυτή την έννοια, σε όσα ακολουθούν το Πραγματικό πρέπει να διακρίνεται από την *κοινωνική πραγματικότητα*, ή το *κοινωνικό πραγματικό*, που εγκαθιδρύουν οι κοινωνικές πρακτικές.

5 Κάνοντας λόγο εδώ για την εν γένει «αντίληψη περί πράξεων» δεν εννοώ παρά τη γενικότητα, κοινότοπη όσο και παντοδύναμη, αντίληψη ή παράσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας που βασίζεται στην ιδέα της *αδιεμεσολάβητης* συνάντησης και σχέσης μεταξύ αμοιβαίως *εξωτερικών* και ανεξάρτητων *υποκειμένων* και *αντικειμένων*. Πρόκειται για την ιδέα μίας σχέσης όπου οι σχετιζόμενοι όροι έχουν την πρωτοκαθεδρία επί της ίδιας της σχέσης: Τα υποκείμενα και τα αντικείμενα δεν *συγκροτούνται* στο πλαίσιο της μεταξύ τους σχέσης και υπό την κυριαρχία της. Αντιθέτως, η σχέση *καθορίζεται* από τους ανεξάρτητους όρους που υπεισέρχονται σε αυτήν. Πρόκειται δηλαδή για σχέση ανάμεσα σε υποκείμενα και αντικείμενα *προϋπάρχοντα* της μεταξύ τους σχέσης και συγκροτημένα ανεξαρτήτως αυτής.

6 «Σε κάθε πρακτική [...] η *καθοριστική* στιγμή (ή στοιχείο) της δεν είναι ούτε η πρώτη ύλη ούτε το προϊόν αλλά η πρακτική με τη στενή της έννοια: Η στιγμή αυτής της ίδιας της εργασίας μετασχηματισμού που θέτει σε λειτουργία, *μέσα σε μία δομή ειδικού χαρακτήρα*, ανθρώπους, μέσα και μία τεχνική μέθοδο για την χρησιμοποίηση των μέσων» (Λ. Αλτουσσέρ, *Για τον Μαρξ*: Γράμματα, Αθήνα 1978, σ. 166).

7 Ωστόσο, παρά την καθιερωμένη ένταξη του Αλτουσσέρ στο ρεύμα του λεγόμενου γαλλικού δομισμού ή μετα-δομισμού, ο ίδιος πραγματεύεται το ζήτημα της δομής και της δομικής αιτιότητας με έναν

τρόπο που ξεφεύγει από τα δομιστικά στερεότυπα και ενδεχομένως να λύνει κάποια από τα αδιέξοδα στα οποία περιέπεσε ο «ορθόδοξος» δομισμός, όπως θα προσπαθήσουμε να υπαινιχθούμε στη συνέχεια.

8 Για τη γλωσσολογική καταγωγή της δομιστικής προβληματικής, βλ. Ζ. Ντελέζ, «Πώς αναγνωρίζουμε τον στρουκτουραλισμό», στο Φ. Σατελέ (επ.), *Η φιλοσοφία*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 1985, τ. Δ', σ. 323-360· και Τ. Benton, *The Rise and Fall of Structural Marxism*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1984, σ. 10-14. Την ίδια καταγωγή εντοπίζει και ο Π. Αντερσον (P. Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism*, U. Chicago P., Σικάγο 1984, σ. 32-55), ο οποίος όμως επικρίνει, ως καταχρηστική, την επέκταση της δομιστικής προβληματικής από την γλωσσολογία στις άλλες «επιστήμες του ανθρώπου».

9 Σύμφωνα με τη διατύπωση του Σωσσύρ, «στη γλώσσα δεν υπάρχουν παρά μόνο διαφορές, [και μάλιστα] διαφορές χωρίς θετικούς όρους. [...] Στη γλώσσα, όπως και σε κάθε σημειολογικό σύστημα, αυτό που διακρίνει ένα σημείο είναι ακριβώς εκείνο που το αποτελεί. Η διαφορά δημιουργεί το χαρακτηριστικό στοιχείο, όπως δημιουργεί την αξία και τη μονάδα» (F. de Saussure, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφ. Φ.Δ. Αποστολόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 1979, σ. 159-160).

10 «Οι θέσεις μέσα σε έναν καθαρά δομικό χώρο προηγούνται σε σχέση με τα πράγματα και τα πραγματικά όντα που έρχονται να τις καταλάβουν» (Ζ. Ντελέζ, *ό.π.*, σ. 329).

11 Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ.1, σ. 30

12 Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ. 2, σ. 61-71.

13 *Ό.π.*, σ. 62-63.

14 *Ό.π.*

15 Αξίζει να αναφερθεί, εδώ, ο έμμεσος, πλην σαφής, υπαινιγμός στη σπινοζική σχέση μεταξύ *Natura Naturans* και *Natura Naturata* από τον Ζ.Α. Μιλέρ – πρωτεργάτη στην επεξεργασία της έννοιας της δομικής (ή «μετωνυμικής») αιτιότητας, σύμφωνα με τα εύσημα του ίδιου του Αλτουσσέρ (βλ. Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ.2, σ.64) – σε ένα κείμενο στο οποίο επιχειρεί να συνοψίσει ακριβώς τη «δράση της δομής», όπου κάνει λόγο για «δομή δομούσα» (*structure structurante*) και «δομή δομούμενη» (*structure structurée*). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Μιλέρ, «η δόμηση, ή δράση της δομής, [...] επιβάλλει να κατανειμούμε [τη δομή] ανάμεσα σε ένα ενεργεία (*actuel*) επίπεδο, στα πλαίσια του οποίου αυτή θα διδόταν σε έναν παρατηρητή και το οποίο θα συνιστούσε την κατάστασή της (*son état*), και, από την άλλη μεριά, σε μία δυνητική (*virtuelle*) διάσταση, βάσει της οποίας μπορούν να συναχθούν όλες οι καταστάσεις της. Θα έπρεπε, λοιπόν, να διακρίνουμε μία δομή δομούσα και μία δομή δομούμενη». (J.-A. Miller, «Action de la structure», *Cahiers pour l'Analyse* 9, 1968, σ. 95)

16 *Ethica*, II, Πρώτ. XVIII, στο B. de Spinoza, *On the Improvement of the Understanding – The Ethics – Correspondence*, μτφ. R.H.M. Elwes, Dover, Νέα Υόρκη 1955, σ. 62.

17 Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ. 2, σ. 65. Η έμφαση έχει προστεθεί.

18 G. Deleuze, *Foucault*, Minuit, Παρίσι 1986, σ. 44.

19 «Έχω προσπαθήσει αλλού [βλ. Αλτουσσέρ, *Για τον Μαρξ*, *ό.π.*, σ. 87-128 κ. 200-217] να επιληφθώ αυτού του φαινομένου μέσω της έννοιας του *επικαθορισμού*, δανεισμένης από την ψυχανάλυση, και μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η μετάθεση μίας αναλυτικής έννοιας στη μαρξιστική θεωρία δεν ήταν ένα αυθαίρετο δάνειο, αλλά αναγκαίο, *εφ' όσον και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για το ίδιο θεωρητικό πρόβλημα. Με ποια έννοια μπορούμε να σκεφθούμε τον προσδιορισμό είτε ενός στοιχείου, είτε μίας δομής, από μία δομή;*» (Althusser-E. Balibar, *ό.π.*, τ. 2, σ. 64).

20 Λ. Αλτουσσέρ, «Υποστήριξη της Αμιένης», στο *Θέσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σ. 133 κ.ε.

21 Αλτουσσέρ, *Για τον Μαρξ*, *ό.π.*, σ. 113.

22 Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ. 1., σ. 127.

23 G. Elliot, *Althusser: The Detour of Theory*, Verso, Λονδίνο 1987, σ. 179.

24 «Κάθε άνθρωπος, δηλαδή κάθε κοινωνικό άτομο, δεν μπορεί να καταστεί παράγων μίας πραγματικής παρά μόνο εάν πάρει τη μορφή του υποκειμένου. Η “μορφή υποκειμένου” είναι πραγματι

που παίρνει η ιστορική ύπαρξη κάθε ατόμου, κάθε παράγοντα των κοινωνικών πρακτικών» (L. Althusser, *Essays in Self-Criticism*, New Left Books, Λονδίνο 1976, σ. 95).

25 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», *Θέσεις*, ό.π., σ. 107.

26 Η συστατική της εν γένει ιδεολογίας κατηγορία του υποκειμένου συστοιχεί με την κατηγορία του αντικειμένου: «[Η ιδεολογία] κατά παράλλακτο τρόπο δημιουργεί και ελέγχει [υποκείμενα], αναγνωρίζοντας τα ως υποκείμενα-αντικείμενα, υποκείμενα σε σχέση με αντικείμενα. [...] Από την προοπτική μίας κατανοητής έννοιας κοινωνικής πρακτικής, λοιπόν, υφίσταται μία βαθύτερη συνενοχή πίσω από την επιφανειακή “αντιπαράθεση” μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου της παραδοσιακής φιλοσοφίας» (R.P. Resch, *Althusser and the Renewal of Marxist Social Theory*, U. California P, Μπέρικλεϊ 1992, σ. 209). Ή, με άλλη διατύπωση, «η έννοια του υποκειμένου δεν μπορεί να διαχωριστεί από αυτήν του αντικειμένου του, και από την σχέση που τους αποδίδεται. Κατά μία έννοια, υποκείμενο και αντικείμενο κατασκευάζονται το ένα για το άλλο» (A. Callinicos, *Althusser's Marxism*, Pluto, Λονδίνο 1976, σ. 65). Αν, λοιπόν, η κατηγορία «υποκείμενο» είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας, εξ ίσου διαπλαστική είναι και η κατοπτρική της κατηγορία «αντικείμενο». Το σημείο αυτό είναι ουσιαστικό για την κατάσταση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στην έννοια της πρακτικής και την «αντίληψη περί πράξεων», την οποία αναφέραμε προηγουμένως.

27 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία ...», ό.π., σ. 106

28 Πράγμα που μας απαγορεύει να θεωρήσουμε τη δυνατότητα δομών ενεργοποιούμενων από άλλες μορφές, πρακτικών που δεν φέρονται κατ' ανάγκη από υποκείμενα, εν ολίγοις *κοινωνιών χωρίς ιδεολογία*. «Μόνο μία ιδεολογική αντίληψη του κόσμου θα μπορούσε να διανοηθεί κοινωνίες χωρίς ιδεολογίες. [...] Και για να μην αποφύγουμε το πιο καυτό ερώτημα, ο Ιστορικός Υλισμός δεν μπορεί να δεχθεί ότι μία κομμουνιστική κοινωνία θα καταφέρει ποτέ να αποφύγει την ιδεολογία» (Αλτουσσέρ, *Για τον Μαρξ*, ό.π., σ. 232)

29 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία ...», ό.π., σ. 97. Για μία κριτική θεώρηση της αλτουσσεριανής θέσης περί «αιωνιότητας της ιδεολογίας», η οποία έχει το προσόν να αναγνωρίζει τον κομβικό ρόλο αυτής της θέσης όσον αφορά τον «δομισμό» του Αλτουσσέρ, βλ. G. Elliott, *Althusser...*, ό.π., σ. 172-177. Η κριτική του Έλλιott επικεντρώνεται στην υποτιθέμενη «ανιστορικότητα» της αλτουσσεριανής δομιστικής αντίληψης, όπως κατά τη γνώμη του προκύπτει από την εν λόγω θέση. Θεωρώ ότι, βάσει όσων έχουν προηγηθεί και όσων θα ακολουθήσουν στις επόμενες σελίδες, η βασική αυτή ένσταση είναι ανασκειάσιμη.

30 Στο σημείο αυτό πρέπει να προλάβουμε μία σοβαρή παρανόηση, χωρίς να μπορούμε εδώ να δικαιολογήσουμε την επισήμανσή μας: Αυτή η «παράδοξη θέση» δεν αποκαθιστά ένα υποστασιοποιημένο αντικείμενο ή μηχανισμό, κάποιο απόλυτο, «πραγματικό» θεμέλιο της κοινωνικότητας και της ιστορικότητας: το γεγονός ότι η εν γένει ιδεολογία τίθεται εκτός ιστορίας δεν σημαίνει ότι τοποθετείται στο υπερ-κοινωνικό και υπερ-ιστορικό Πραγματικό. Η εν γένει συνάφεια πρακτικής και ιδεολογίας, η οποία συνιστά την ολοκληρωμένη «γενικότερη έννοια» (είδαμε με ποιον τρόπο) του δομιστικού μαρξισμού, δεν στηρίζεται σε κάποιο «ανθρωπολογικό» θεμέλιο – όπως υποστηρίζει, π.χ., ο Ντ. Μαρτέλ (D. Martel, *L'anthropologie d'Althusser*, Éd. de l'Univ. d'Ottawa, Οτάβα 1985, σ. 54-55), ο οποίος θεωρεί ότι η αλτουσσεριανή θεωρία περί ιδεολογίας προϋποθέτει μία λακανική *ανθρωπολογία*, η οποία, με τη σειρά της, και πάντοτε κατά τον Μαρτέλ, αναφέρεται σε ορισμένες βιολογικές-εξελικτικές ιδιομορφίες του ανθρώπινου είδους, όπως είναι η «πρώρη γέννηση» του «ανθρώπινου νεοσσού». Αντιθέτως, όπως είδαμε, η εν λόγω συνάφεια εγκαθιδρύει το αθεμελιωτο και απαράκαμπτο οντολογικό σύμπαν του κοινωνικού και της ιστορίας, το σύμπαν της ριζικής εσωτερικότητας στον ορίζοντα των κοινωνικών πρακτικών. Η έδραση αυτού του σύμπαντος δομικής αιτιότητας στο Πραγματικό δεν μπορεί παρά, επί ποινή αυτοαναιρέσεως του όλου εγχειρήματος, να υπόκειται πάντοτε-ήδη στη δομική αιτιότητα: Τα «θεμέλια» αυτού του σύμπαντος δεν μπορεί παρά να είναι πάντοτε-ήδη εσωτερικά στο σύμπαν το οποίο στηρίζουν. Η δομική αιτιότητα και το κοινωνικό δεν μπορούν να στηρίζονται σε εξωτερικά, μη κοινωνικά και μη δομικά, θεμέλια, δεν μπορούν να συνιστούν αποτελέσματα μίας άλλου τύπου αιτιότητας.

31 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία ...», ό.π., σ. 117 [στα γαλλικά, sujet λέγεται και ο «υπήκοος»].

32 L. Althusser, «Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle», στο *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists and Other Essays*, Verso, Λονδίνο 1990, σ. 29.

33 Όπως έχει γίνει ίσως ήδη αντιληπτό, κρίσιμο σημείο του επιχειρήματος που εκτίθεται εδώ είναι η συστηματική διάκριση μεταξύ αναπαράστασης και παράστασης. Ελπίζουμε ότι η διάκριση αυτή θα γίνει σαφέστερη σε όσα ακολουθούν.

34 Όπως σημειώνει ο Τζ.Μπ. Τόμπσον, «πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η ιδεολογία είναι εν μέρει συγκροτητική αυτού που, στις κοινωνίες μας, “είναι πραγματικό.” Η ιδεολογία δεν είναι μία χλωμή εικόνα του κοινωνικού κόσμου αλλά είναι μέρος αυτού του κόσμου, ένα δημιουργικό και συγκροτητικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής μας» (J.B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, U. California P., Μπέρκλεϊ-Λος Άντζελες 1984, σ. 5-6).

35 Ας το ξαναπούμε: Η αλτουσεριανή σύλληψη της ιδεολογίας και της σχέσης της με τις κοινωνικές πρακτικές απαγορεύει κάθε δυνατότητα θεώρησης κάποιας κοινωνικής-ιστορικής κατάστασης στην οποία τα άτομα θα έφεραν τις κοινωνικές πρακτικές χωρίς ιδεολογία, δηλαδή χωρίς την δράση της ιδεολογικής κατηγορίας του υποκειμένου.

36 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία ...», *ό.π.*, σ. 103

37 «Η ιδεολογία δεν επιπροστίθεται στο φυσικό, κοινωνικό, προσωπικό πραγματικό_ συμμετέχει σε αυτό. Η ιδεολογία είναι μία από τις πραγματικές συνθήκες της ύπαρξης» (S. Karsz, *Theorie et Politique*. Louis Althusser, Fayard, Παρίσι 1974, σ. 204).

38 Αλτουσσέρ, *ό.π.*, σ. 103

39 J. Lacan, «Το στάδιο του καθρέφτη ως διαμορφωτής της λειτουργίας του πρώτου ενικού προσώπου (je)», μτφ. Α. Σκαρπαλέζου, *Ο Πολίτης* 25, σ. 27.

40 Αλτουσσέρ, «Ιδεολογία ...», *ό.π.*, σ. 107 κ.ε.

41 Βλ. R. Mocnik, «Ideology and Fantasy», στο A. Kaplan-M. Sprinker (επ.), *The Althusserian Legacy*, Verso, Λονδίνο 1993, σ. 139-156.

42 Αλτουσσέρ, *ό.π.*, σ. 110- 111 (ελαφρώς τροποποιημένη μετάφραση).

43 Βλ. L. Althusser, «Le marxisme n'est pas un historicisme», στο Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ. 1, σ. 150-184.

44 Althusser-Balibar, *ό.π.*, τ. 1, σ. 14.

45 «Ο Αλτουσσέρ σκέφτεται ότι ο μαρξισμός στην πραγματικότητα δεν έχει βγει ποτέ από αυτό τον φαύλο κύκλο, που είναι ένας οντολογικός κύκλος, αυτός του κλασικού διλήμματος του ιδεαλισμού: Είτε οι “ιδέες”, η “συνείδηση”, δεν είναι τίποτα το πραγματικό (δεν προσθέτουν τίποτα στην πραγματικότητα, αφού δεν είναι παρά μια αναπαράσταση), είτε είναι στην πραγματικότητα *το παν* (μιας και κάθε πραγματική αλλαγή είναι το αποτέλεσμα ιδεατών μεσολαβήσεων). Ένα βήμα ακόμα, και το ίδιο διλήμμα αναπαράγεται με επιστημολογικούς όρους: Υποθέτουμε ότι η μορφή της δράσας συνείδησης στην ιστορία είναι η *αληθής* συνείδηση, ως “καθαρή”, “επαρκής” αντανάκλαση της πραγματικότητας. Αλλά αμέσως εγείρεται η ένσταση: Εάν η “συνείδηση” έχει ιστορικά αποτελέσματα, τα έχει μάλλον ως *ψευδής* συνείδηση, που δημιουργεί εμπόδια στον ρου της ιστορίας (είτε “καθυστερώντας” την ή κάνοντάς την να “παρεκκλίνει” από την ουσιασθή ευθεία πορεία της)» (E. Balibar, «Le non-contemporain», στο *Écrits pour Althusser*, La Découverte, Παρίσι 1991, σ. 106-107).

46 Βλ. Balibar, *ό.π.*

47 «[Ο Αλτουσσέρ] απορρίπτει κάθε “διαλεκτική” του Είναι και της Συνείδησης (ή του Είναι-συνείδηση), είτε υπό τις μηχανιστικές παραλλαγές της είτε υπό τις θεωρησιακές. Και αντί να προσθέτει μια θεωρία της “υπερδομής” στην υπάρχουσα θεωρία της “δομής”, μετασχηματίζει την ίδια την έννοια της δομής, καταδεικνύοντας ότι η “παραγωγή” και η “αναπαραγωγή” είναι διαδικασίες που εξαρτώνται *πρωτογενώς* από ασυνείδητες ιδεολογικές συνθήκες. Κατά συνέπεια, καθίσταται αδύνατο να συλλάβουμε τον κοινωνικό σχηματισμό με δυϊστικούς όρους...» (Balibar, *ό.π.*, σ. 107).

48 Σε απόσπασμα της πρώτης έκδοσης του *Lire le Capital* (1965), που αφαιρέθηκε από όλες τις μεταγενέστερες εκδόσεις, για να δημοσιευτεί εκ νέου μόλις το 1996, στη νέα θεωρημένη έκδοση του έργου, ο Αλτουσσέρ γράφει: «Στην *Vorstellung* έχουμε πράγματι μια έκθεση, η οποία όμως τίθεται εμπρός, πράγμα που προϋποθέτει κάτι που κρατιέται πίσω από αυτή την έκθεση, κάτι που αναπαρίσταται δι' αυτού που τίθεται εμπρός, από τον αντιπρόσωπό του: τη *Vorstellung*. Στην *Darstellung*, απεναντίας, δεν υπάρχει τίποτε πίσω: το ίδιο το πράγμα είναι εδώ, “*da*,” ανοιχτό κατά την έκθεσή του σε παρουσία» (L. Althusser κ.ά., *Lire le Capital*. PUF, Παρίσι 1996, σ. 646).

49 Althusser-Balibar, *ό.π.*, σ. 70-71.

Οδηγίες για την υποβολή άρθρων στα Αξιολογικά

1. Τα άρθρα υποβάλλονται σε ηλεκτρονική μορφή και σε έντυπη (δύο αντίτυπα, σε χαρτί διαστάσεων Α4 και διάστιχο 1,5). Τα άρθρα δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις 10.000 λέξεις.

2. Τα άρθρα κρίνονται από κριτές που ορίζει η συντακτική επιτροπή και η απόφαση γνωστοποιείται εντός τριμήνου από την ημερομηνία υποβολής τους.

3. Ξένα ονόματα προσώπων που γράφονται με λατινική αλφάβητο στη γλώσσα καταγωγής τους γράφονται με λατινική αλφάβητο σε παρένθεση την πρώτη φορά που εμφανίζονται στο κυρίως κείμενο του άρθρου. Κατά τ' άλλα, όλα τα ξένα ονόματα γράφονται με ελληνικούς χαρακτήρες στο κυρίως κείμενο ή αντιστρόφως, οπότε γράφονται με ελληνική αλφάβητο σε παρένθεση την πρώτη φορά που εμφανίζονται στο κυρίως κείμενο.

4. Βιβλιογραφικές παραπομπές:

Στις παραπομπές πρέπει να αναφέρονται με την παρακάτω μορφή τα πλήρη στοιχεία της δημοσίευσης την πρώτη φορά που εμφανίζεται στο άρθρο:

Βιβλία:

Frederick Neuhouser, *Foundations of Hegel's Social Theory*, Harvard University Press, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη) 2000, σ. 85.

Άρθρα:

Kenneth R. Westphal, «Hegel's Critique of Hegel's Moral World View», *Philosophical Topics*, 19.2, 1991, σ. 133.

Άρθρα ή κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους:

Moishe Postone, «Critique, state and economy», στο Fred Rush (επ.), *The Cambridge Companion to Critical Theory*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2004.

Όταν ένα έργο έχει παρατεθεί προηγουμένως στο άρθρο, τότε η παραπομπή γίνεται ως εξής:

F. Neuhouser, *Foundations of Hegel's Social Theory*, ό.π., σ. 97.

Η: F. Neuhouser, ό.π., σ. 97. (αν δεν αναφέρεται άλλο κείμενο του συγγραφέα)

Όταν ένα έργο έχει παρατεθεί στην αμέσως προηγούμενη παραπομπή, τότε η παραπομπή γίνεται ως εξής: *Αυτ.* (=αυτόθι), σ. 105 ή *Ό.π.*, σ. 105.

5. Άλλα χαρακτηριστικά:

Ο αριθμητικός εκθέτης των υποσημειώσεων τοποθετείται *μετά* το σημείο στίξης, αν υπάρχει.

Οι αγκύλες [ ] χρησιμοποιούνται μόνο για προσθήκη του συγγραφέα εντός ξένου παραθέματος. Η απλειφή τμήματος παραθέματος δηλώνεται με αποσιωπητικά εντός αγκυλών [...].

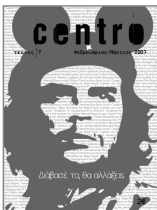
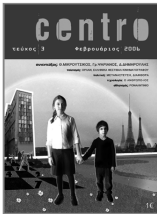
Χρησιμοποιούνται τα κατωφερή εισαγωγικά (« »): τα άγκιστρα (“ ”) μόνον για τμήμα κειμένου που βρυσίζεται ήδη εντός εισαγωγικών («Είπε: “Γεια”»). Τα απλά άγκιστρα (‘ ’) δεν χρησιμοποιούνται.

Λέξεις ή κείμενα γραμμένα σε άλλη από την ελληνική αλφάβητο δεν γράφονται πλάγια (εκτός αν θέλουμε να δώσουμε έμφαση).

6. Άλλες συντομογραφίες:

Επιμέλεια: επ. – μετάφραση: μτφ. – και εξής: κ.ε. – βλέπε: βλ. – παράβαλε: πρβλ. – και άλλοι: κ.ά. – και άλλου: κ.α.

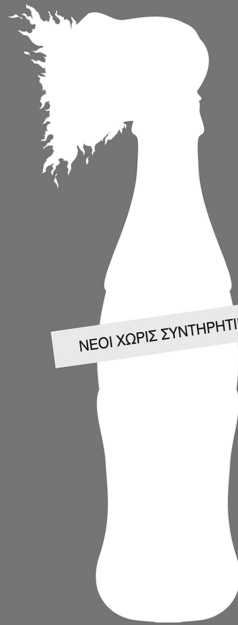
μη μένεις
στην άκρη
έλα στο centro

centro

τεύχος 8

Απρίλιος - Μάιος 2007

2€

γίνε συνδρομητής
ετήσια συνδρομή: 20€

περιοδικό **centro** | αραχώθης 35, 106 81 αθήνα
τηλ. 210.38.39.355 | www.centro-mag.gr | email: info@centro-mag.gr
υπεύθυνος συνδρομών: γιάννης παπαδημητρίου | 6977.666.594

